

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LV. ÉVF.

1923. JANUÁR—MÁRCIUS

1. FÜZET.

TANÁRBEIKTATÁS AZ UNITÁRIUS TEOLÓGIAI AKADEMIÁN
1923. FEBRUÁR 4-ÉN.

Ima.

Mondotta: *Gálfi Lőrinc* teol. tanár.

Minden létezőnek kútfeje, emberi értelem által benem-fogható, tilkos erő és hatalom, mennyei jó Atyánk! Hozzád közeledünk érzéseinkkel és gondolatainkkal, amelyeket földi életünk és emberi gyarlóságunk sokszor távol tartanak tőled, aki mindenütt jelen vagy téged kereső gyermekeid számára. Hozzád jövünk, mert a lélek, amelyet belénk oltottál és amely a te lényegedből való lét, hozzád kívánkozik, az örök szentséghez és tökéletességhez.

Mint a kis gyermek vágyik az ő anyja kebelére és mint az atyai háztól eltávozott ifjú kívánkozik vissza a szülei hajlékba, úgy vágyunk mi hozzád, szerető, mennyei atyánkhöz. Vágyakozunk látni a te útaidat, kikérni a te tanácsodat és meghallgatni a te intéseidet és felvilágosításaidat.

Vajha tisztán állhatnánk előtted, édes atyánk, életünknek minden pillanatában és látnók és éreznők a te atyai örömet és megelégedésedet a te gyermekeiddel! Vizsgálj meg minket, szent atyánk, a te jóságos szemeiddel és isteni bölcseségeddel. Megértettük-e mi teljesen a te szent akaratodat? Ismerjük-e teljesen a mi hivatásunkat és rendeltetésünket, azt a feladatot, amelyet reánk bízál, s amelyért nekünk ezt a földi életet adtad? Teljesítjük-e híven azt a munkát, amelyet végeznünk kell, amellyel a te atyai tetszésedet megnyerhetjük, s amellyel ezt a nekünk adott földet szebbé és boldogabbá tehetjük a te dicsőségedre? Vizsgálj meg minket, istenünk és világosíts fel a mi hibánkról, tévedéseinkről és elfogultságainkról, amelyektől szabadulni nem tudunk, s amelyek minket tőled távol tartanak. Mi a te intéseidet

sőt feddésedet és dorgálásodat is gyermeki hálával fogadjuk, mert tudjuk, hogy azok csak a te atyai szeretetedből kifolyó és javunkra szolgáló áldások. Csak a te arcodat ne fordítsd, óh ne fordítsd el tőlünk, méltatlan gyermekeidtől.

Hiszen mi neked, egyedül csak neked köszönhetünk minden áldást, amelyekkel minket elárasztottál. Neked köszönjük a testet, amellyel minket e földnek uraivá tettél és neked köszönjük a lelket, amellyel minket a te fiaiddá emeltél. Tőled származnak az érzés és az izlés, az értelem és az akarat csodálatos ajándékai, amelyekkel e földet a te országoddá tehetjük; és tőled származik a hit, a remény és a szeretet, ezek az összekötő kapcsok a test és a lélek, a föld és a menny, mi, a te gyermekeid és te, a mi istenünk között.

Atyánk, mi csak a te végtelen jóságodat és szeretetedet, hosszútűréseidet és kegyelmedet ismerjük. Van-e neked büntetésed is azok számára, akik a te akaratod ellen önző célokat szolgálnak? Világosítsd fel őket, hogy nem tudják, mit cselekszenek, hogy így gyűlölet és öldöklés helyett uralkodjék a béke, a szeretet és egyetértés e földön a te gyermekeid között.

Ebben az órában pedig, jó atyánk, különösen hálát adunk neked azért a hivatásért, amelyet életünk céljául kitűztél, hogy legyünk mi a te szőlődnek munkásai, királyi papság és szent nép. Mélyen érezzük és tisztán tudjuk, hogy a te kiváló kegyelmedben részesültünk, amikor minket a te céljaidnak magyarázóivá és a te akaratodnak hirdetőivé rendeltél. Óh atyánk, adj nekünk tehetséget, erőt és bátorságot, hogy nagy munkánkban ne csak az emberek, hanem különösen a te megelégedésedre szolgálhassunk.

Vedd a te kegyelmedbe ifjú szolgálodat, akit most hivatására elkötelezünk, hogy lehessen ő hű és igaz hirdetője és védője annak az igazságnak, amely a te igazságod. Ékesítsd fel őt a te szolgálóknak ékességeivel: a hitnek, a reménynek és a szeretetnek teológiai erényeivel, a te apostolaidnak buzgóságával és a te fiadnak, Jézusnak, szelíd és alázatos szívével. Áld meg benne és általa is a te egyházadat, a te országodnak, a jó és igaz országának, a te fiaid országának földi szervét, hogy legyen az a te örök tulajdonságaidnak, a szeretetnek, az igazságnak, a szentségnek és tökéletességnek intézménye most és mindörökké. Ámen.

*Megnyitó beszéd.*Mondotta: *Ferenc József* püspök.

Tisztelt közönség!

Mai ünnepélyünk tárgya, amint azt a meghívó is jelzi, egy tanár beiktatása. Legyenek atyafiságos szeretettel üdvözölve, akiket ez ünnepély érdekelve, itt megjelenni szivesek voltak. A múlt 1921. évben tartott egyházi főtanácsunk 33. számú határozatával ugyanis Dr. Kiss Elek kissolymosi lelkész afiát az ótestamentumi tanszékre r. tanárnak meghíván, előadásait ugyan már a múlt évben megkezdette, de ünnepélyes beiktatása több ok miatt még nem történvén meg, az a mai napra tüzetett ki. Ennek az ünnepélynek fő tárgya természetesen az illető tanár székfoglaló értekezése leend. Legyen szabad azonban ezt megelőzőleg nekem egyfelől, mint a teol. akadémia főfelügyelőjének néhány szót szólanom.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy egyházunk szervezete és alapszabályai szerint a tanárok is, mint minden tisztviselője egyházunknak, választás útján jutnak állásukhoz. Az újabb időben azonban néhány tanárunk nem választással, hanem meghívással lett tanárrá, aminek az oka is megvolt, de annak fejtegetése nem tartozik ide. Szerintem ez a legnagyobb megtiszteltetés, amiben valaki részesülhet egyházunkban s egy okkal több arra, hogy az illetőt tanári állásával járó kötelességeinek lelkiismeretes teljesítésére büzdítsa, lelkesítse. Ebben a megtiszteltetésben részesült jelenleg beiktatandó teol. akadémiai tanár, dr. Kiss Elek úr is. Ez a megtiszteltetés őt, mint kissolymosi lelkészt érte, amire csak azért hivatkoztam, hogy ezzel reámutathassak arra, hogy mily alaptalan az a vád, amelyet nem egyszer lehet hallani különösen amióta egyházunk alkotmányának reformja napirendre került s amelyet most még egyházi lap is hangoztat, hogy a főhatóság mennyire nem becsüli meg a lelkészeket, hogy azokat figyelemre se méltatja, csak ha kötelességeiket nem teljesítik, veszi észre őket, de jogaik iránt nem érdeklődik, az egyház közigazgatásában, törvényhozásában részt venni méltónak sem tartja és így tovább. Pedig nem is dr. Kiss Elek tanár úr az egyetlen lelkész, aki ebben a megtiszteltetésben részesült s részesülhetnek ezután is. Természetesen embere válogatja. Dehogy emiatt csakugyan nincs okuk panaszra a lelkészeknek, a példák mutatják.

Második megjegyzésem az, hogy teol. akadémiánkon most már 4 rendes tanár működik. Igaz ugyan, hogy a teol. akadémiának 1915-ben alkotott szervezete és szabályai szerint 6 tanári állás szerveztetett, amelyből tehát 2 még betöltetlen. De minő haladás ez így is 4 tanárral, amik mellett még óraadó tanárok is működnek. Hiszen eddig csak 2—3 tanár volt, sőt 1847-ig nem is volt külön teologia tanfolyam, hanem a lelkészi pályára készülők a gimnázium felső osztályaiban nyertek anynyi oktatást, amennyit lehetett a teológiai tantárgyakból is. 1845-ben a homoródalmási zsinaton hozott határozattal választott külön a teológiai cursus a philosophiától, kimondatván, hogy a hittan 2 éven keresztül taníttassék azoknak, akik lelkészek akarnak lenni. De ez a határozat is csak 1847-ben hajtott végre. Azonban ekkor is csak úgy, hogy a 2 évi hittan-tanítás egy tanárra bízott, a kolozsvári lelkészre. Messze vezetne, ha én kiterjeszkedném arra, hogy 1847-től kezdve hogy fejlődött lassanként lelkészeink kiképzésére a teológiai tanfolyam, mikor emeltetett a 2 évi tanfolyam 3-ra, majd 4-re, 1 tanár helyett mikor alkalmaztatott 2, 3, míg a teológiai akadémia jelen alakjában létrejött. Aki ezeket megakarja tudni, megtudhatja az „Unitárius Teologia Akadémia szervezete szabályai és fejlődésének története” cím alatt 1915-ben kiadott füzetből, amelyben ezt a történeti fejlődést dr. Boros György, egyházi főjegyző és teológiai tanár úr részletesen és elismerésre méltóan megírta. Én itt csak azért mutattam rá a kezdetre, mert valóban szinte csudálkozni lehet azon, hogy mondhatni minden teológiai kurzus nélkül minden időben voltak mégis hírneves, derék lelkészek különösen itt Kolozsvárt, de a vidéken is, akiknek nevét egyháztörténeti könyvünk is megörökítette. Mennyivel inkább várhatjuk most, hogy teológiai akadémiánkból, melyben jelenleg 4 tanár működik s kilátásunk van arra, hogy rövid időn belül 5 tanára lesz, még nagyobb számmal kerülnek ki oly ifjak, kik mint lelkészek maguknak hírnevet szereznek s egyházunk előmenetelének oszlopos tagjai, munkásai lesznek.

Es én nem kétlem, hogy a t. tanár urak meg is tesznek mindent, hogy egyházunknak ez a várakozása teljesüljön, reménye megvalósuljon. De engedjék meg nekem, hogy miután én is részint mint gimnáziumi, részint — nem mondom mint akadémiai, mert abban az időben ez intézetnek csak pap-

nevelő intézet neve volt, de mint teológiai tanár is több ideig foglalkoztam e téren, munkásságuk sikere érdekében egy pár gondolatomat közöljem. Szerintem minden tanításnak a sikere attól függ, hogy mennyire tudjuk aziránt tanítványainkban az érdeklődést felkelteni, ébrentartani. Meggyőzőbb példát erre nem tudok felhozni, mint — ha az Úr Jézusra hivatkozom. Az ő tanításainak magukban is megvolt a nagy jelentősége és becse, de csak kiáltó szók maradtak volna a pusztában, s nem szolgálnának ma a kereszténység boldogítására és idvezítésére, ha tanítványait nem tudta volna azok iránt, úgyszólva, hypnotizálni. A tanár urak munkásságának is a sikerét az fogja biztosítani, ha ki-ki a maga szaktárgyát úgy fogja kezelni és előadni, hogy aziránt tanítványaik érdeklődjenek, vágyat érezzenek magukban azoknak mélyítésére, minél teljesebb ismeretére s elsajátítására.

Ez az egyik, amit figyelmebbe ajánlok. A másik az, hogy bármennyi tudományt csepegtetnek vagy öntenek is tanítványaik fejébe, ha lelküket nem nemesítik, az erkölcsös élet iránt bennük a fogékonytságot nem fejlesztik, ha nem győzik meg őket arról, hogy jellem nélkül az ember nem ember, bocsáthatniak ki kezük alól tudós papokat, de azok nem lesznek egyházunknak hasznára, sőt még kárára lesznek. Ezért az oktatás mellett a nevelésre kívánom figyelmüket felhívni. Igyekezzenek ezeket párhuzamosan művelni, mert csak akkor lesznek teljesen elegendő hivatásuknak.

Kapcsolatban azonban ezekkel, nem mulaszthatom el ez alkalmat is felhasználni arra, hogy az akadémia növendékeihez is néhány szót intézzek, annyival inkább, mert a tanár urak legjobb igyekezete mellett is munkásságuk csak úgy lehet eredményes, ha tanítványaikban oly termőföldre találunk, melyben az elhintett magvak kicsíráznak s nem hullnak kősziklára vagy az útszélre. Igen, kedves lelkész-növendékek, akadémiaánk tagjai, amit rendszeren a tanévek megnyitásakor mindig megszoktam tenni, most, midőn egy tanárotok beiktatási ünnepélyén, azt hiszem, ti is velünk együtt örvendetek, szintén megteszek, hogy atyai indulattal intselek és figyelmeztesselek kötelességeitek lelkiismeretes teljesítésére. Járjatok el szorgalmasan az előadásokra, hallgassátok figyelemmel azokat s ne engedjétek, hogy ami egyik fületéken bemegy, a másikon éppen úgy kimenjen, hanem mélyedjétek el abban, gondolkozzatok

afelett, hogy mintegy véreteké váljék. Tanáraitok bizonyosan utasítani fognak, hogy szaktárgyaikra vonatkozólag miféle műveket olvassatok, önszorgalom által is igyekezzetek magatokat művelni, minél több ismeretet szerezni, mindezek mellett erkölcsösen élni és így pályátokra előkészülni, hogy ne legyetek hasonlók ahoz a napszámoshoz, aki csak azért dolgozik, hogy mindennapi kenyerét megszerezze, hanem hogy legyetek méltó tanítványai az Úr Jézusnak s egyházunk bennetek majd megannyi apostolt nyerjen.

Még csak egyet. A mi teológiai akadémiánk unitárius teológiai akadémia. Nem tartom szükségesnek bővebben magyarázni, hogy mit értek én ez alatt, mert megvagyok győződve, hogy a t. tanár urak így is megértene, hogy mit akarom ezzel mondani. Valamint arról is megvagyok győződve, hogy velem együtt azt óhajtják, hogy a kezeik alól kikerülő ifjak *ne hajtassanak ide s tova a tudománynak akármely szele által*, (Efez 4. 14.) hanem, hogy unitárius lelkészek legyenek. Adja Isten, hogy mindezek teljesüljenek.

Ezek után fogadja Tisztelendő dr. Kiss Elek teol. tanár úr legjobb kívánatimat, meleg üdvözetemet, Isten éltesse sokáig. Most pedig felkérem, tartsa meg székfoglalóját.

Ószövetség és unitarizmus.

Székfoglaló értekezés.

Tartotta: *Dr. Kiss Elek teol. tanár.*

Az a nagybecsü gyülekezet, amely engem ez alkalommal hallgat, elvárhatná, hogy teológiai tanári székfoglaló értekezésemben valamelyes nehezebb szakkérdéssel foglalkozzam; de én becses engedelmükkel azon jó néhány éves óhajomat akarom teljesíteni, hogy közelebbről rámutassak arra a viszonyra, amely az Ószövetség és az unitarizmus között fennáll; illetőleg fenn kell, hogy álljon. Anélkül, hogy elhatározásom okait közelebbről feltárnám, hozzákezek kérdésem megoldásához s a következő fejezetekben iparkodom előtárni mondani valóimat:

1. Unitarizmus és Kereszténység.
2. Unitarizmus és Újszövetség,
3. Újszövetség és Ószövetség,
4. Ószövetség és Unitarizmus,

Unitárizmus és Kereszténység.

Mikor unitárizmusról beszélek, melyet a kereszténységhez való viszonyában akarok értelmezni, nem vizsgálom én a világ nagy vallásait, vagy valláserkölcsei megnyilvánulásait; nem kutatom a bölcselet szülte világfelfogásokat és okoskodásokat, sem pedig az első keresztény századokban található nyomokat, hanem egyenesen arra a mozgalomra gondolok, amit Dávid Ferenc indított meg s ami a magyar unitárius egyházban öltött testet a történelem folyamán. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a ma élő összes unitárius társadalmak között a magyar a legrégebb s így a kezdeményező. Egészen bizonyosra vehető minden közelebbi történeti kutatás nélkül is, hogy a ma unitárizmusa, vagyis a mának *unitárius valláserkölcsei felfogása és élete* nagyon módosult formája annak (forma dat esse rei), amivel Dávid F. világában találkozunk; de három dolog, ami akkor még csak csirailag élt a lélek világában: ma egész sajátosan lényegileg ugyanazon alapokon kifejlődve, az unitárizmus jellemzőjeképpen értékes birtokunk Ezek: *Istenegység*, a *példátadó Jézus* és a *jóráképes ember* — akiket Istennek szent lelke tesz képessé arra, hogy egymást megismerjék s a jót együttesen munkálják. Nem akarjuk ezen emberi nemes fogalmakat a maguk tisztult alakjában Dávid F.-nek tulajdonítani, mert ezek évszázadok folyamán kristályosodtak a művelt ember egyetemes közkinccseivé; csak épen azt mondjuk, hogy D. F. volt a kezdeményező nagy lélek, aki tovább látott és továbbment a többi nagy reformátornál abba az irányba, amerre az emberi haladás útjai vezettek. Az istenegység, a jézusi Atya fogalom — a kereszténységre való vonatkoztatással magában rejti azt, hogy Jézus embernél más nem lehet s hogy az embernek jóra való képessége van — ami épen Jézusban nyilatkozott meg leginkább — s e képesség ama benső erőben jut kifejezésre, amit léleknek nevezünk s ami az emberben is egy isteni szikra, tehát lényegileg egy az isteni lélekkel. Ebben a felfogásban bennrejlík az egyetemesség s másképen nem is lehet elképzelni amaz Istenországát, amely minden jó embert, Istengyermekeket magába ölel. Minden jó embert, aki lelkénél fogva bekapcsolódik az Isten-világába s a jót, az értékeset cselekszí, mert másképenⁿ sehogy sem lehet még eszmeileg sem tökéletes, mint az Atya, (Mt. 5⁴⁸).

A kereszténység nagy világát a *katholicizmus* és *protestántizmus* tölti ki; amaz előbbi a szervezett egyházat, mint kizárólagos üdvteret, emez utóbbi pedig a bibliát állította értékei központjába; tehát az egyiket a földi egyetemes egyház (*civitas Dei*), a másikat pedig az isteni kijelentés könyve (*biblia*) mint legfőbb értéke jellemzi. Az egyiknek a kereszt a szimbóluma, amelyben Nagy Konstantinus győzött volt s a másik nagyobb része Krisztusban, a szenvedő és üdvözítő Istenben látja vallásos élete legfőbb tárgyát. A kereszténység általában nem a történeti Jézuson, hanem a hitvilágában megnőtt Krisztuson épült fel legelőször — az Apost. csel. 11²⁶ szerint — Antiokhiában nevezték a tanítványokat keresztényeknek. (*Ἐκράτισαν τε πρότον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.*)

A protestántizmus kebelében három főbb árnyalatot különböztetünk meg Luther, Kálvin és Dávid F. felfogása szerint s emez utóbbi tette lehetővé azt, hogy lassanként a biblia tanulmányozásában az Újszövetségnél megszabadulhassunk Pál apostol Krisztusától s megismerhessük az evangéliumok Jézusát. Ez azt is jelenti, hogy a *katholicizmus* által alkotott szentháromság, melyet Luther és Kálvin megtartott, Dávid F. szellemének követői előtt valóban nem létezőnek ismertetett el s mikor így az testet öltött és az emberiségért szenvedő Isten előttük megsemmisült, megszületett a legnemesebb emberi eszménykép: Jézus. Hogy az unitárizmusnak mi köze van a kereszténységhez, mindenki azonnal belátja, mihelyt a kereszténységet a Jézus Krisztus követésében állapítjuk meg, aki nekünk példát adott az igazi emberi életre és halálra egyaránt: az unitárizmust pedig abban a valláserkölcsei felfogásban és életben látjuk, amelyet az Újszövetség alaptörvényének ismerünk Jézus tanításai után s amely az *Isten- és emberszeretetben* van meghatározva. (Mk. 12^{30—31}) Így minket a keresztény unitárius felfogás az Istenországa fogalmához vezet s lehetőséget nyújt arra, hogy valamikor egyetemesebb lehessen nemcsak eszmeileg, hanem számbelileg is, mint akár a *katholicizmus*, akár a kereszténységnek mások által meghatározott köre, felölelvén mindazt magába, aki Jézus nemese emberi eszményét odaadással szereti és megvalósítani törekszik.

Unitárizmus és Újszövetség.

A katholicizmusban, Róma központtal és a pápaság intézményével az egyetemes Egyház lévén a legfőbb érték, amelyet mindennek és mindenkinek szolgálnia kellett, a biblia és a hagyományok együttesen szolgálták a célt; míg a protestántizmusban általában kizárólagosan a biblia lett, mint sérthetetlen és csalhatatlan tekintély, a cél. Mindkettő azonban számos dogmát alkotott, illetőleg tartott meg s számtalanszor megpróbálták azoknak alapot keresni, sőt alkotni a Szentkönyvben. A katholicizmus az apokrifus iratokat is értékelte, valamint a hagyományokat; de a protestántizmusban a Kánonikus könyvekből álló biblia isteni tekintélyt nyert és élvezett.

A biblia vizsgálata és kritikája tagadhatatlanul az unitárius szellem szüleménye. A bibliának két része: az *Ószövetség* és *Újszövetség* sohasem bírt teljesen egyforma értékkel. Pál apostol zsidó szellemben növekedett s az ő theologiájában szervesen fel van dolgozva az *Ószövetség* is s Krisztus új Ádámként szerepel a régi mellett, utolsó Ádámként az első mellett: tehát az *Ó-* és *Újszövetség* fel van öelve egy szempont alatt. A kereszténység azonban azon unitárius alapgondolat óta, hogy a történeti Jézust kell megismerni, hozzálátott az evangéliumok tanulmányozásához s bíráló szemmel nézte a Szentkönyvnek emez újabb, kisebb részét.

Az unitárizmusnak alapelve volt az emberi szellem, értelem és ész megbecsülése s ezt akkor sem dobta el magától, mikor azon iratokkal foglalkozott, melyekből eszményképének életét óhajtotta megismerni. Mind nagyobb és nagyobb súlyt fektetett az *Újszövetségre*, melyben minden az élethez szükséges elvet, tanítást és értéket felfedezhetni vélt, mint ama tudós, aki azt mondta: hogy „ebben a kis könyvben benne foglaltatik a világ minden bölcsesége (In this little book is contained all the wisdom of the world). Amidőn egyszer megszületett a gondolat, hogy Jézus ember volt s a biblia (*Újsz. is*) pedig emberi mű, melyet tanulmányoznunk, értelmeznünk és magyaráznunk kell, mint más könyvet, azonnal könnyebb volt a történeti kutatás és kitűnt, hogy különösen az evangéliumok és az Apost. cselekedete nyújtanak leginkább történeti igazságokat. Lassanként rendeződtek az iratok értékük és keletkezésük szempontjából s kinőtt az anyagból, mely szellemmel

iratott, ama nagy személyiség, az emberfia : Jézus, a Krisztus.¹

Mindezen munkában mi unitáriusok kevés részt vettünk, mert ama tudósok végezték az oroszánrészt, akik unitárius alapelvein elindulva, szellemi világuk fényénél, előítélet és dogmamentesen kutatták az igazságot.

A magyar unitáriusok évszázados küzdelmeik alatt intézményeik védelmével s sokszor hitük takargatásával voltak elfoglalva s nem csoda, hogyha a megélt unitárius élet mellett nem tudtak több tudományosságot felmutatni, mint amennyit ismerünk tőlük.² Gyakorlati életükben azonban számtalanszor bebizonyították, hogy ők nemcsak szeretik Jézust, hanem követik is őt az élet nehézségeinek elviselésében s a türelem gyakorlásában. Tanúlmányozták és tanították az Ószövetséget is, de hitelveik Jézus tanításain sarkalván, az Újszövetség lett kedvesebb könyvük s abban kerestek vigasztalást szenvedéseik és megpróbáltatásaik alatt. A hitszabadság, a vallásos türelem, a testvéri szeretet mind az Újszöv. tanításán alapultak s állandósultak a szívekben. Bibliánk későbbi részének művelése annyira ment aztán, hogy ma igen sokan vannak még tanult emberek is, akik az Újszövetséget értékelik s az Ó.-nak vajmi kevés szerepet és becset tulajdonítanak az igaz ember kialakításában. Minden szép és jó — amint mondják — megtalálható benne s nincs szükség szerintük az Ószövetségre a maga dúrva és kezdetleges, nem keresztény tartalmával. Kétségtelenül tetszetős állítás, de amilyen felületes, épen olyan hamis is.

Az unitarizmus értékelheti a könyvet, melyben Jézus legfönségesebb tanításai találhatók meg s szeretettel csünghet a tanításon, mely a legnemesebb emberi tulajdonságok ismerőivé tesz; de nem teheti soha azt, hogy léhán leszedje a fának virágát s ostobán ne törődjék a törzzsel és gyökerekkel: az élet talajával. Az unitarizmus mihelyt az Újszövetség kizárólagos értékelésébe téved, mindjárt elvesziti létjogosultságát, mert a fejlődő élet értékelését dobja el magától megállapított tételek érdekében. Nem unitárius, nem szabadelvű, nem ésszerű és a fejlődéssel ellenkező az az ember és fel fogás, aki és amely bálványozza és nem értékeli az Újszövetséget azon iratok és források mellett, melyek múltunk kiala-

¹ V. ö. J. E. Carpenter : The historical Jesus and the theological Christ.

² V. ö. Enyedi György : Explicationes . . . Klv 1598. és magyarul 1619.

külésában irányítóink voltak s jövőnket is jó úton vezethetik. Hogy az unitarizmus és az Újszövetség, milyen viszonyban kell, hogy álljon egymással, akkor lesz világosabb, hogyha az Új- és Ószövetség viszonyát is gondolkodás tárgyává tesszük.

3. Újszövetség és Ószövetség.

A mai ember igen sok oknál fogva inkább ismeri az Újszövetséget, mint az Ó-t s fennen hivatkozik ama magasztos tanításokra, melyek abban Jézus tanításaiképen megtalálhatók. Pedig igen sok esetben az Újszöv. az Ó-n épült fel s teljességgel lehetetlen az Újat az Ó alaposabb ismerete nélkül a maga valódi jelentésében megértenünk. Ószövetséget még inkább lehet (de nem ajánlatos) Új nélkül; de Újat Ó nélkül nem. A legtöbb esetben az Új tanítások a Régin sarkalnak, oda nyúlnak vissza, mint a virágos fának gyökerei a földbe és azt meg Petőfitől tudjuk, hogy „gyökér nélkül a fa semmit ér.” Vegyük pl. Jézus alapvető tanítását a két fő parancsolatot illetőleg! Mt 22^{37, 39} és Mk 12³⁰⁻³¹-ben látjuk: Szeressed a te uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből! Szeressed felebarátodat, mint te magadat.“ A Deuter 6⁵-ben ez áll: „Szeressed azért a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes erődből.“ (V. ö. Jer. 29¹³) Levitikus 19¹⁸-ban pedig: „Bosszúálló ne légy és haragot ne tarts a te néped ellen, hanem szeressed felebarátodat, mint magadat. Én vagyok az Úr.“ Egyik apokrifus iratban, a 12 pátriárka testamentumában a Dán névvel kapcsolatban a két parancs egyesítve van, mint Jézusnál. Az Újszöv. gyakori mondása: „ez a törvény és a próféták“ csak akkor világos, ha tudjuk, milyen volt az Ószöv. felosztása s mit jelentett a törvény és a próféták (előbbieket—későbbiek) megnevezés.

Jézus nagyjelentőségű mondása: „Mert a Szombatnak is ura az embernek fia.“ (Mt 12⁹) s általán neki a szombatról és ünnepekről való tanítása csak akkor értékelhető kellőképen, ha ismerjük az Ószöv. tanítását minderről.¹ A mester házasságról való tanítása pedig csupán azon háttérben értékelhető, melyet az Ótest. nyújt nekünk, továbbítván Hammurabi és Manu

¹ V. ö. a héber Sabbát és a babyloni sapattu (sabattu) szavakat, melyek a pihenés napját jelentik. (seba=7)

törvényeire. (v. ö. The institutes of Vishnu 106. l. — Kelet szent könyvei. 8. k.)

Hogyan érthetnők meg a kufárok kiűzetését a templomból, ha nem ismernők a templomépítések történetét s a nemzeti templom óriási fontosságát az Ótest.-ből? (v. ö. Jer. VII¹¹ és I. Makkab. 7³⁷ „Óh Uram, te választád a ház nevét, amely imádságnak háza.” A Salamon templomában látható öntött tenger a Marduk és Tiámat küzdelmével áll kapcsolatban. 2 Krón. 4²⁻³.)

A farizeusok, sadduceusok, essenusok, írástudók és főpapok jelentésnélküli, vagy igen keveset jelentő fogalmak mindaddig, amíg ezeknek eredetét és értelmét világosan nem látjuk a történeti múltból. Jézusnak bámulatos hite sokkal inkább érthető, ha ismerjük próféta elődjének a legvigasztalanabb időkben óriási hitét. Jézus, a próféta, a legnagyobb próféta, a többi nagy próféta világánál még dicsőségesebben ragyog s egyetemes emberi felfogása amazok kizárólagos nemzeti gondolatvilága mellett haladásnak és nem gyökértelen újításnak tűnik fel.

Nemes lelkülete s ideális emberi gondolkodása új fényt nyer az Ószöv. talapzatain s Istene, az Atya természetes haladást mutat a kiválasztott népet feltő és bűnökért bosszútálló Jáhwehoz viszonyítva. A szamarai asszony kérdése, Jézus felelete az Ótestamentumban található kisebb népek viszonyát, melyek aztán közösségbe kerültek, megvilágítja s az általuk létesülő egyetemes emberi értéket a maga kialakulásában tünteti fel.

Pál apostolnak tanításai csakis az Ósz. fényénél tárják fel mély értelmüket s azon alantósabb vallási megnyilatkozások, melyek az Ósz.-ben oly nagy számmal találhatók, sokszor rávilágítanak az Újt. csodáira. A régi törvények és parancsolatok nélkül az újak nem érthetők s az Újsz.-ben található családfák az Ósz.-ben ellenőrizhetők s annak beszédéből értelmezhetők. Jézus csodás születése a Mózesével vethető össze (nem is szólva az Ósz.-n kívül pld. Sargon s mások születéséről). A Getsemáné kerti jelenet csirája, illetőleg az isteni akaratban való föltétlen megnyugvás megtalálható 2 Sam. 10¹² -ben, ahol Joab Jáhvéról beszél s az I. Makkab. 3⁶⁰-ban, ahol ez olvasható: „mindazonáltal legyen meg Istennek akarata az égben”! (v. ö. Mt. 26³⁹⁻⁴², Mk. 14³⁶, Luk. 22⁴², Ján. 6³⁸).

Folytathatnám a közös tárgyak felemítését s még inkább

kitűnnék, mennyire összefügg az Újsz. az Ósz.-gel s mennyire nem nélkülözheti a kutató és a tisztán látni akaró az utóbbit, ha az előbbit ismerni óhajtja.

Eddig felemlített példáim csak arra utaltak, hogy az Ósz. világából nőtt ki az Új s Jézus igen sok tanítása csak amannak világánál érthető meg, vagyis a kettő egy fejlődő egészet alkot.

Hátha még meggondoljuk az emberi kultúra kialakulásában amaz értékes vonásokat és megjegyzéseket, melyekkel az Ósz.-ben találkozunk?! Valódi kincses bányája és világitó fáklyája az Ósz. annak, aki az Újat alaposan akarja átérteni.

Ezekből kitűnik az, hogy az unitárizmus az Újszövetséggel csak úgy operálhat teljes tudatossággal, ha azt az Ósz. világitásában érti át s Jézus alapvető tanításai, melyek az Újt.-ban találhatók, az emberi gondolkodás történetében bizonyos fejlődésnek az eredményei. Az Ó- és Újsz. egy nemzet s így az emberiség életében szerves egészet képez s beletalál ama tágabb körbe, melyben a zsidó nemzet hivatását megélte.

Lássuk ezekután tulajdonképeni tárgyunkat!

4. Ószövetség és Unitárizmus.

Az unitárizmusnak lényegét — egy megelőző lapon — abban a valláserkölcsi felfogásban és életben láttuk, amelyet az Újszövetség alaptörvényének ismerünk el Jézus tanításai alapján s amely az Isten és emberszeretetben van meghatározva. (Mk. XII. 30—31). Az unitárizmus tehát épen úgy, mint Jézus tanítása s mint maga a szerves egész élet, nemcsak a vallással, hanem az erkölccsel is leszámol s így nemcsak Istennel, hanem az emberrel is szembeállítja az embert a valódi szeretetnek a viszonyában. De nemcsak eszmei, fogalmi jelentése van az unitárizmusnak, hanem jelenti az életgyakorlatot, magát a valóban létesülő életet is. Ide jut a szabadon kutató ember Dávid Ferenc felfogásától és életétől. Egyelőre a szentháromság semmisül meg s Jézus embernek ismertetik fel, kinek tanításai a dogmatikus előítélettől mentes szellem előtt az evangéliumok meglehetősen tiszta tükrében odairányúlnak, hogy az Istenországa létesíttessék a tisztaszívű embertestvérek élete által, amint azok az Istennek, mint édes jó Atyának szeretetében és embertársaiknak, mint testvéreknek értékelésében és megbecsülésében megélik magasztos hivatásukat. Tudjuk, hogy

Dávid Ferenc elméjében csak az elv csillámlott fel, de bátorságában és erős akaratában a legszentebb igazsághoz ragaszkodó valláserkölcsei zseni, mártír nyilvánult meg, aki Jézust követve, halálával pecsételte meg meggyőzését.

Nem tartjuk jelen feladatunknak, hogy az unitarizmusnak történeti kialakulását lépésről-lépésre kövessük addig, amíg jelen állapotához eljutunk, amidőn azt a jó és igaz ember szívében gyökerezettnek s az evangéliumokban Jézus által kifejtettnek ismerjük meg. Csak épen jelezzük, hogy a magyar unitarizmus évszázadok küzdelmei alatt azzá fejlődött, amit Jézus követelt az embernek fiától, mint Istennek gyermekétől azon célból, hogy az Istenországa létesülhessen a valláserkölcsei élet nyománt. Ennek az unitarizmusnak a hite pozitív Istenhit, a világszellem és világerő örök hatálmában és állandó jóságában való hit úgy, hogy az ember érezze, hogy egy lehetőségeiben tökéletes világban a legszeretőbb személlyel, a legnagyobb jósággal: az édes Atyával áll szemben; aki nem vet gátat a fejlődés elé s nem nehezít a tudományos kutatás miatt és nem büntet a szabadelvűségért, hanem ellenkezőleg a lehetőségekhez képest fejleszti az embert a maga értékében, hogy lassanként tökéletessé váljon a világ s az egyetemes szeretetben valósuljon meg az ember hivatása.

Az unitarizmus tehát élet, még pedig tudatos, elvszerű élet, jó és igaz élet s lehet a tökéletesség magaslatain szép élet is. Élet, amely vallásos és erkölcsös. Vallás és erkölcs, amely mindeneket értékelő szeretet. *Az unitarizmus a szeretet élete, vallása és erkölce.* Az unitarizmus a történeti Jézus anításának igaz követése.

Életvoltából következik, hogy föltétlenül meg kell élni, át kell élniök az egyes embereknek; nem elég hinni, elgondolni és ráeszmélni: át kell élni tudatosan és önként, amíg hivatásunkká, életelemmünké válik. Vallásvolta az Istenszeretben áll, ami azt jelenti, hogy az ember — tekintettel mindenkori fejlettségére, lelkiállapotára és viszonyaira, kultúrája, műveltsége fokára — a maga módján, sajátosan és igazán szeresse az Istent. Az Istenszeretet is a fejlődés törvénye alatt áll s az ember eszerint képes és köteles azt megvalósítani. Erkölcsvolta pedig testvéri szeretet (felebarát szeretete) s a testvér fogalma is fejlődik a történelem folyamán, amit tekintetbe vesz az unitarizmus . . . leszámolván az ember fejlődésének tényével.

Emberek, egymásután következő nemzedékek s különböző fajok és népek hozták létre a kultúrát, létesítették a művelődést. Ebben az emberi kultúrában s ennek egyes fokozataiban látható legszebben az ember értéke a világhalkialakításban. Azok a népek, akik életük árán létesítették a haladást, értékes tényezői a mindenkori haladásnak s megbecsülendők. Az élet állandó folyamat s felöleli a múltat, jelent és jövőt egyaránt. Az unitarizmusnak tehát, amely vallásos és erkölcsös élet nem lehet és nem szabad magát egyes kijelentésekhez fűznie s kizárólagosan bizonyos tanításokhoz kötnie. Nem lehet, hogy Jézust elszigetelje a maga elég hiányosan fennmaradt, de azért teljesen átérthető tanításával s csak arra esküdjék épen akkor, amikor a Jézus tanításainak a múltja megtalálható az emberiség történetében s közelebbről az Ósz.-ben. Az Ósz. t. i. bizonyos szempontból kultúr- és művelődéstörténet s mint olyan, amely legalkalmasabb egy kiváló néppel megismertetni, művelődésünknek nagy értékű tényezője.

A dogmák a történelem szülöttei, de dogmatikus emberek soha se bírtak egyetemes történeti érzékkel, mindig ellenségei voltak a fejlődésnek s a világ fejlődése akaratuk ellenére, általuk sokszor akadályoztatva és gáncsolva létesült. Az unitarizmus soha sem dermedt meg, dogmákkal körülsáncolva, mert nem szavakhoz, hanem a fejlődő szellem elveihez ragaszkodott s mivel alapfelfogásából kifolyólag történeti érzéke volt, megértette mindig a fejlődést s bele tudott mélyedni a különböző korok különböző kultúrájába. Számára az élet nem egy-egy mondáson s egy-egy határozaton alapult és fordult meg, hanem az ember élete lassanként egyetemes lett s ebbe az egyetemes emberi életbe fog valamikor belemélyedni és fogja szolgáltatni az ember számára a kialakulás törvényszerű formáját, melyet minden nép sajátos kultúrájával fog megtölteni. Az unitarizmus e szempontból az egyetemes emberi élet törvényének felismerése, ahol szerveződik a múlt, jelen és jövő. Ennek a múltnak a megértéséhez tartozik az Ósz.-nek tanulmányozása. Az Ósz. tehát nemcsak azért fontos ránk nézve, hogy Jézus tanításának és gondolatvilágának háttérét alkotja s múltját adja, hanem azért is, mert az ember kultúrtörténetében egyik leggazdagabb bányá, forrás.

Elmellőzve a már említett tényeket, melyek miatt az Ó és Újszövetség egymástól el nem szakítható, főlemlítem a most

említett szempontokból a következőket: Ott van pl. a teremtés kérdése (Gen. 1¹—2^{4a} és 2^{4b}—2⁵) két formában, kétszer előadva. Ez a kérdés az Ósz.-en keresztül elvezet minket Babyioniába s így az Assyrok, majd meg a Szumirok felfogásának kikutatására tesz kíváncsivá, ami azt jelenti, hogy az emberi kultúrának az ismert legelső idejébe s kérdéseikhez jutunk általa. Fölérzti bennünk a görög világ idevonatkozó gondolkodásának megismerésére a vágyat s ez átútal az ind világba, a régi keletre.¹ Vagyis az Ósz.-i teremtési problémával kapcsolatban a világ keletkezésének és kialakulásának a kérdése vetődik fel: egyik legtermékenyebb és legtermékenyítőbb gondolat. Népek gondolkodásának összehasonlítására és a tudomány fejlődésének vizsgálatára készlet.

De vegyük a paradicsom (éden) kérdését s ezzel kapcsolatban az ember bűnössé levésének problémáját (Gen. III. 1—19.). Klasszikus tanulmányainkból emlékszünk az aurea aetas (aranykor) fogalmára s a világ fokozatos elsilányulására egész a jelenig. A távoli múlt általában tüneményesen szépnek tűnik fel a borzalmas jelennel szemben. De nemcsak a környezet, a viszonyok és a helyzet romlottak, hanem a történelmet kitöltő ember is változáson ment keresztül. Más korok más kultúrákat szültek s más kultúrát más emberek hoztak létre. A küzdő ember előtt szörnyű fáradalmi közepette legtöbbet ér az az élet, amely gondtalan és fáradtságot nem igénylő, amikor nem kell a megélhetésért küzdeni s mégis megvan minden boldogság és minden kellem. Paradicsomi állapot az Isten parancsa szerint s összhangzó élet a természet bájaival és áldásaival! Minden régi nagy népnek — nemcsak a zsidóknak és nemcsak a klasszikusoknak — megőrzött hagyománya. Hagyomány, amely magyaráz és hagyomány, amely sarkal.

Isten fájdalmai elszenvédésére és munka végzésére bünteti az embert, kiűzve a paradicsomból.² A munka büntetés, a munka átok! Amikor e fogalom megszületett, az agrikultúra

¹ Hasonló nyomok találhatók az ural-altáji nagy nyelvcsalád kebelében is. V. ö. Protestáns Szemle 1915 191—204 ll. és Keleti Szemle 1906—8-ban Munkácsi Bernát tanulmányával.

² A kígyóval kapcsolatban tanulmányozandók ama fogalmak, melyeket Éden, Leviathan, Behemoth, Sárkány (tengeri) és maga a Kígyó képviselnek helyek: Ézs. 59¹, Jób 26¹², 88 Zs.10, 87 Zs.4, 40 Zs.8, 74 Zs.12—19, Ézs. 27¹, Jób 3⁸, Jób 40¹⁰, Énok 60⁷—⁹ stb. V. ö. Gunkel: Schöpfung und Chaos. Göttingen, 1895.

fáradtságos munkájával már ismeretes volt az ember s ugyan-csak erre utal Kain és Ábel esete (Gen. IV.), ahol a nomád élet értékesebbnek van feltüntetve a földmives életnél s a nomád ember jobbnak a földmives embernél.

Ezek a kérdések a modern tudományos kérdéseknek a lényegét alkotják igen sok esetben.

Az Éden kertjének problémája új megvilágítást nyer az emberfejlődés kérdésével kapcsolatban. Tehát egyfelől az ember szervezetének s másfelől kultúrájának kialakulásával függhet össze és ezeken kívül kapcsolódhatik a már említett emberi gondolkodás törvényszerűségébe az aurea aetas fogalmával. Amikor az újabb fejlődéstanban a szerves élet kialakításával és alakulásával kapcsolatban felvetődik az élet szerveződésének kérdése s a törvényszerűség megállapíttatik, az Édenkert historiája mint régi hagyomány igen értékös tény. De egyszersmind a különböző kultúrális fejlődési fokok kérdése is rávilágít e hagyományra s a látó szemek előtt megelevenedik a történetek olvasása közben legalább a *nomád* és *agrikultúr* élet a maga teljesen különböző értékelésével s emberével.

Mindemellett még *erkölcsi* kérdés is az említett problema, de sokkal inkább azzá lesz olyan teológiai magyarázatok esetén, amikor itt tényleg bűnbeesésről s az emberi természet megromlásáról van szó. Ha az Újt. páli tanításaival kapcsolatban alapot kovácsolnak az emberi természet megromlása és Jézus Kr. megváltó hivatása kérdésében az orthodoxok s a dogmatikusok, az unitáriusoknak vissza kell menniök az Ót. illető helyeihez s azokat megvizsgálva, kell észretéríteniök a célzatosan és előítéletesen gondolkozókat és tanítókat.¹

Be kell látniök, hogy itt nem holmi későbbben keletkezett teológiai dogmatizálásról van szó, hanem régi, egyetemes emberi, különböző fokú kultúrfelfogással állunk szemben s az ember kultúrtörténetének egy része teszi kérdésünk tárgyát, Ebből a szempontból is óriási fontosságú az unitárizmusra

¹ Mt. 5⁴⁸-ban ez áll: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes“ (v. ö. Levit. 19³), tehát az Isten a követendő példakép, az elérendő legmagasztosabb cél s a Gen. 3-ban midőn az ember a jó és gonosz tudásában istenhez hasonló akar lenni, megkeserüli bátorságát. A Gen. 3 az emberi akarat rúgybefakadását mutatja az isteni akarral szemben. Nemcsak az engedetlenségnek és bűnözésnek, hanem az emberi fejlődésnek a tényét is fel kell itt ismernünk! Nemcsak halál, hanem újjá-születés is van itt.

nézve az Ósz. mint forrás. Elkezdve Ábrahámmal s folytatva Izrael és Júda s a különböző népek folytonos küzdelmeivel, állandó példát találunk a nomád és földmives kultúra össze-
 ütközéseit és lassú kibékülését illetőleg — az Igéret földjén is.

Ott van továbbá a zsidóknak egy népként és nemzetként való feltűnése és ilyen minőségben magasztos hivatásuknak megélése. Az a viszony, ahogyan a zsidónép s istene Jáhvé egymással van, minden hivatásosan élő népnek prototypusa kell, hogy legyen. Az egyiptomi kivonulás esetében (Exodus) ismeri meg a nép Jáhvét s jut a tudatára annak, hogy ő istenének kiválasztott népe. Vállalja a hivatást s megindul, hogy mint nemzet tegyen eleget Jáhvé szavának.

Most dicsőséges, majd szomorú, de mindig fölemelő a zsidó nemzet története. Csak a nagy népek történetével kapcsolatban érthető meg igazán. Mindig van saját magában s fiaiban elegendő erő arra, hogy el ne bukják a valláserkölcös értékei védelmében s kialakításában, ha külsőleg az erő diadalmat is vesz felette. Profétái vezetik és nem engedik a magasabb életet elveszíteni s így az alacsonyabban megsemmisülni őket. Van-e ennél szebb történet? Nincs! S hasonló hozzá? Van!: a magyar! Az Ót. nemcsak a legszentebb és magasztosabb nemzeti küzdelmeket állítja előnkbe, hanem a vallásfejlődés fokozataival is megismertet minket.

Van ott babona, bálvány és varázslat (Bírák 10⁶, 17⁵ stb. I. Kir. XI. és I. Sam. XXVIII.). Legszembeszökőbb és legszomorúbb következményekkel jár a pusztában az aranyborjú imádása (Ex. XXXII.), ami arra mutat, hogy a zsidók is voltak bálványimádók, de szorosabb vizsgálódás meggyőzhet afelől, hogy ez inkább idegen hatás náluk, mint sajátos néplélekből fakadó vallásos tény. (V. ö. egyiptomi Ápisz kultussal. Ex. 32⁴.) Találkozunk emberáldozattal (I. Birák XI. v. ö. Genesis XXII.) a termények s barmok áldozása mellett (Kain, Ábel, Noé), valamint az ősöknek nagyfokú tiszteletével (Jákob és József esete) magasságoknak, üregeknek, barlangoknak, terebélyes fáknek és köveknek a vallásos szertartással kapcsolatos felhasználásával; de a központban Jáhvé van a nemzet elhívása óta, aki kizárólagosan nemzeti isten minden egyetemes képessége mellett is. A vallásos lelki elemek közül az igazságosság pl. megnyilatkozik Ámos profétiájában, a szerető gyöngédsége Hózséásnál, a szentség fogalma a maga mélységeivel és magas-

ságaival Ézsaiásnál s Mikeás az irgalmasság sajátos kifejezője. Jeremiás új szövetséget köttet s a szív tábláját használja e célra (Jer. 31³³.), amely szív húsból és nem kőből való (Ezek. 36²⁶.) a szomorú fogság idejében. (586 Kr. e.)

Az egész zsidó nép van tekintetbe véve mindig s csak Ezekiel gondol az egyéni emberre is. (Ezek. XVIIÍ.)

Másfelől nemcsak az Újt. némely, hanem általában forgalomban levő igen sok példabeszéd ott található az Ősz.-ben és sokszor megérthetőbb alakban, mint ma. Hát a gyönyörű zoltárok s Jóbnak mély vallásbölcseleti problémái? Rúth a nemzeti türelem mintaképe s az Énekek éneke a tiszta szerelmi epedés kincses bányája.

A mózesi törvények egyfelől a vallásra (1—4) és másfelől az erkölcsre (5—10) vonatkoztatva — minden az ember jó életére vonatkozó törvény mintaképei lehetnek s mindenesetre a Jézus két parancsolata egyfelől ezeken nyugszik.

Legzordonabb és legfőnségesebb azonban Ézsaiás második felében az a gondolat, hogy Izrael, mint a Jáhvé szolgája, vállalja a történeti hivatást s kész az ember legbensőbb lelki-szentségének a megélésére ezer szenvedés közepette is, mert a lélekhez s hivatásához hűnek maradni isteni parancs és nemzeti hivatás. (Ezs. 42¹ 43¹⁰.)

Isteni parancs és nemzeti hivatás a legelső szövetségnek alapja, melyet Jáhvé népével kötött s e tudat mind inkább megerősödik és megtisztul annyira, hogy mind a fogság alatt, mind azután le a makkabeusi harcokig a legdrámaibb módon a való életben létesül valaha élt népnek legfőnségesebb tragédiája. Közben fellép a messiás gondolata az említett két eszmével kapcsolatban s mikor e földön nincs remény a nagy megújulásra, a menyben nyeri el Jeruzsálem dicsőséges helyét s majd az Istenországában teszi lehetővé Jézus gondolata a földi testvéries istengyermeki életet. Az Újt.-ban Ézsaiást sokszor idézgetik s ennek oka az, hogy az ő próféciájában, különösen a Deutero Ézsaiás-ban a vallási és hivatásbeli szentség, mely Jézusnak is életeleme volt, mint élet, bennelüktet.

Az egyén hivatása azonban — eltekintve Ezékiel némely helyétől, Jób keserveitől s némely zoltári helyektől — nem talál ilyen nagyszabású megoldást; Jézus volt arra hivatva, hogy e tekintetben új meglátást eszközöljön s az egyest, mint

Istennek gyermekét, szíve tisztaságánál fogva (Mt. 5⁸) örök értéknek fogja fel.

Mindezek az Ót.-ban található értékek mint olyanok, amelyek az *ember* kialakulásában sajátos értékkel bírnak s egy kultur- és művelődés-történetnél is el nem mellőzhetők, kötelezik az unitárizmust arra, hogy velük komolyan foglalkozzék.

Van azonban még egy nagyon fontos szempont, melyért az unitárius tudományos kutatás nagyon hálás lehet az Ósz.-nek s ez az, hogy a benne található nyomok segítségével, elvezet egyfelől a görög, egyiptomi, hindú, másfelől a *babylon-assyriai és a szumír világba*.

Csak annyi türelmet kérek még, hogy e nagyfontosságú kérdést egész röviden érintessem.

Tudjuk, hogy a görög felfogás szerint a világelete *Uranos Kronos és Zeus* alatt valósult meg, kik közül Uranos az éggel, Kronos az idővel (és földdel) áll szorosabb viszonyban, Zeus pedig „az istenek és emberek atyja“. Kronos uralmától kezdve éltek emberek is és pedig négy korszakban: aranykorszak, ezüstkorszak, érckorszak, vaskorszak-ban.

Az aranykorszak embereiből lettek a jó szellemek, az ezüstkorszak emberei az alvilág szellemeivé váltak és az érc-korszak embereit Zeus elpusztította Deukalion és Pyrrha kivételével, kik a vízözönből, — mint Noé s családja — megmenekültek s az első a férfiaknak, a második a nőknek lett ősvé a vaskorszakban.

Az érckorszak emberei kőrisfából készültek s a frigiai Philemon és Baucis, miután szintén megszabadult a vidéket elborító vizártól és sokáig szolgálta Zeust mint pap, illetőleg papnő, tölgyfává, illetőleg hársfává változott halála után. (Dr. Geréb: Az Olimposz 1—25.)

A Genesis könyvén s itt is közelebről a teremtés, paradicsom és a vízözön elbeszélésein keresztül, ha tekintetbe vesszük még az Okeánosz és a világtozás fogalmait is, az Ót. a görög világfelfogással összekötő szálakat mutat fel. Nem is említve pl. azt, hogy az Ámos igazságossága (5²⁴) s a Platon igazságossága között (Politeja), no meg a keresztelő János világfelfogása között szintén megvan a fogalmi kapocs.

Egyptom kultúrájának a göröghöz való viszonyára csak utalok s megemlítem, hogy az Ót. az Exodusban tárgyalja legbővebben *Egyptomot*. Nem céloim *Egyptom és zsidóország*

történetét adni, csak azt említem meg, hogy az egyiptomi *halott könyve* mindenesetre ama nagy alkotások közé tartozik, melyek a Pentateuch törvényeiben, a Hammurabi törvénykönyvében a Manu- és Visnu törvényeiben, illetőleg törvényes intézkedéseiben az emberiség köztanításává váltak idők folyamán.

India hozta létre eme két utóbbi könyvet az Upanisadokkal együtt s mondhatom, hogy a világ keletkezésének kérdése s a törvények útján való intézkedések nem voltak a zsidókétől mindenben elütők.

A hindú kultúra és művelődés nem állott teljesen önmagában elszigetelve s eredetei ma sincsenek kimutatva; valamint Egyiptom is kb. egy sémi a babylon-assyr kultúrának és művelődésnek köszönheti eredetét és nagyságát.

És most vessünk egy pillantást a zsidó és perzsa vallásos fogalmak viszonyára. Cyros Kr. e. 538-ban elfoglalja Babylont s közvetlen érintkezésbe lép itt a zsidókkal. Most következik aztán a perzsa világfelfogás hatása mindazokra, akikkel a perzsák érintkeznek. A Jób könyvében található (Jób 1⁶, 7 stb.) sátán fogalmat rendszeren perzsa eredetűnek vallják s a Talmud meg azt állítja, hogy az angyalok nevét a zsidók Babylomból hozták magukkal¹ (v. ö. Mt. 18¹⁰. Ap csel. 12¹⁵ 23³ stb) Kétséget nem szenved, hogy a sátán fogalma a perzsákkal való érintkezésnek eredménye, bár meg kell jegyeznünk, hogy amíg amott Angra Mainyu, kí a zsidó sátánnak felel meg, Ahura Mazdával egyenlőrangú, addig a sátán Jahvénak alárendeltje s így a zsidó monotheizmus e tekintetben is sokkal erősebb volt a perzsa Zoroasterianizmusnál.

A fogság utáni héber angyalok hasonlíthatnak a perzsa fravasikhoz, melyek egyfelől az ősök imádatát juttatják eszünkbe, másfelől pedig filozófiailag a platonai ideákra emlékeztetnek, avagy kinek-kinek jó csillagát idézik fel, illetőleg jobbénjét, még létele előtt igazi valóságát jelenthetik, akivel a hivatás szent életében úgy lehet találkozunk, mint Goethe találkozott saját magával. A Dajmonion s a Genius sem teljesen különböző ettől.

De ajánlatos mindenekelőtt összehasonlítani Jáhvét Ahura Mazdával s a Jáhvé országát — mely Jézusnál Isten országává dicsőül — az Ahura Mazda országával (33 Jasna 3, 5, 43

¹ Moulton H. J.: Early Zoroastrianism. London. 1913. 323. 1.

Jasna 8), melyet a Jó Elme kormányoz s melyben igazságosság lakozik.

A Rossz Elme tanította a daevákat (Daevas), hogy megfosszák az embereket a boldog élettől és halhatatlanságtól (32 Jasna 4, 5) s Jima (hindú Jama) állati húst adott az embereknek (u. o. 8), hogy halandókká váljanak.¹

A daevák Perzsiában épen úgy a régi istenek, mint a zsidóknál a baalim s a próféta (Zoroaster=Zaratustra) haladottabb korában olyan szerepük van — amint látszik — mint Tiamatnak, v. pedig a paradicsomi kigyónak.

A paradicsommal kapcsolatban kuriozumképen megemlítem, hogy a Luk. 16¹⁹⁻⁻³¹. helyén leírt gazdag és a szegény Lázár esetéhez hasonló esetet olvashatunk a Sacred Books of the East V. 197 lapján a Brahman Jast-ban (v. ö. Ézs 66²⁴, Mk 9⁴³⁻⁻⁴⁴).

A perzsa vallás hatalmas fejlődésen ment keresztül s hathatott és hatást fogadhatott el más vallástól, de önmagában is teremthetett olyan eszméket, melyekre más népek is rájöhettek a bennük rejlő benső erőnél fogva. A héber vallásos felfogás feltétlenül köszön egy pár dolgot, a perzsának s így az apokalyptikus várakozások is, melyek egy idő óta a fogság után kezdtek mindinkább megerősödni, a persa hasonló gondolatokkal kapcsolatban tanulmányozandók.

A héber és *babyloni assyr* összeköttetés meglehetősen világosan áll előttünk amaz óriási irodalmon keresztül, mely e tekintetben rendelkezésünkre áll. Itt egész röviden útalok csak pl. az Enuma elis oposra, ahol Marduk és Tiāmat harcában a világteremtés egy ősi előadásával állunk szemben, továbbá a Gilgames eposra, hol a vízözön egy formája olvasható s felhívom a figyelmet arra, hogy igen sok zsoltárunkban — egy fiatal írónk szerint² — felfedezhető az assyr-bab. vonás.

Innen indul ki — az elbeszélés szerint — Ábrahám, itt találjuk az Édenkert egy formáját, innen indul útnak Hammurabi törvénye s e kultúra és műveltség hat az akkori egész ismert világban, amit a Tell el Amarnai levelek élénken bizo-

¹ Egy arja mítos szerint Mitra az őszállat (ökör, v. tehén) húsából adott az embereknek, miből valamikor teremtvé voltak, hogy újból halhatatlanok legyenek. (Moulton i. m. 144. l.)

² Varga Zsigmond: Az Ót. zsoltárköltészet assyr-babyl. vallástörténeti megvilágításban. Klv. 1911.

nyítanak; itt fejlődik ki a csillag-mythologia s ama híres hét emeletes tornyok építése, melyek egyfelől a hét bolygónak feleltek meg s másfelől égig érő tetejökkel nemcsak a bábeli torony fogalmát teremtették meg, hanem visszavezetnek a szumirok építkezési módjára, ahol a templom tornyával az eget érte a közfelfogás szerint.

Az Ótestamentum tanulmányozása föltétlen követelménye az unitárius szellemnek, amely előítélettől mentesen elmerülni iparkodik amaz emberi szellemben, amely vallás-erkölcsi tekintetben a fejlődés és küzdelem közepette nagyon sajátosan épen a mi Bibliánk alkotó népében nyilatkozott meg s föl akarja kutatni mindama forrásokat, honnan a jövő igazságot, jószágot, szépséget és szent íhletet meríthet. Az Ósz. tanulmányozása az első lépés ahhoz, hogy a vallások összehasonlításának áldását érezhessük s magunkat az ember vallásos kultúrájába és művelődésébe beleélni segítsük. A család s a haza, a köz és az egyén, a múlt és a jövő, a küzdelem és a megtisztulás, majd az igazi érték megdicsőülése s ez érték megélésének istentől ránk rótt kötelezettsége itt nyilatkozik meg a legszebben a próféták életében és iratában.

Kedves ifjú barátaim, fajuknak, családjuknak, nyelvüknek, nemzetüknek jövője attól függ, mennyire élük belé magukat s segítik beleélni népüket ama hivatásos küzdelembe, amelyet a héber próféta mindörökre megmondott és előírt annak a számára, aki az igazságot és a becsületet nem megtagadja, hanem megéli. Föl tehát, bátran előre, a tudomány hatalom, ha a szívben gyökerezik s egy nép szívének életét vizsgálni és minden nép szellemét kutatni a legjobb tudomány. El ama régiók felé, ahol élénk tárul az emberi kultúra és műveltség s hátha találkozunk valahol szegény őseinkkel azon fajta nép között, amely úgylátszik magában hordta az írás képességét s hozzájárult a nyugati művelődés kialakításához a szumir népen keresztül!

És most kedves tanártársaim, akikkel együtt vagyunk hivatva az unitarizmusnak tehetségünk szerinti ápolására, fogadjanak be azok közé, akik a lélek és a lelkiismeret szabadságáért küzdtek s küzdeni soha meg nem szűnnek; akik minden erejüket arra fordítják, hogy az unitarizmust tudományosan is az emberiség közértékévé és megbecsülése tárgyává tegyék. Emellett egy percig is meg nem feledkeznek a jövő nemzedék-

ről s ezen ifjú táborról, kik szorongó szívvel és szent elhatározással merülnek bele az emberi szellem tanulmányozásába, hogy saját lelküket kiművelhessék az Anyaszentegyház továbbfejlesztése érdekében.

Előljáróink és forrón szeretett Egyházam, az istennek áldása legyen a mi munkánkon, hogy az ő dicsősége rajtunk meglátszodjék most és minden időben.

Úgy legyen!

Beiktató beszéd.

Mondotta: *Csifó Salamon* dekán.

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

Mélyen Tisztelt Közönség!

Tisztelendő Tanár Úr!

Elhangzott az értekezés, mellyel most már a nyilvánosság előtt is végleg elfoglalta teológiai tanári kathedráját. Az önvágya, a mi kívánságunk avagy az Isten akaratára teljesült: ki tudná ezt most nekünk megmondani? . . .

Ha az ön vágya teljesült: adjon hálát Istennek, hogy egy szép és díszes álláshoz juttatta; mert tagadhatatlanul, egyházunkban a teol. tanári állás szép és díszes állás, a honnan a tudományok és az egyházszervezetek munka mezejére szép kilátás nyílik. Jaj azonban annak, aki csak a díszet keresi, akinek ez állás csak dísz egy geész életre nézve, mert ez állásnak, terhei és felette szigorú kötelei is vannak. Ha vágya teljesült tehát és örvend a dísznek: ne térjen ki soha állásának súlyos, felelősségteljes kötelei elől se, mert higgye el, hogy egyházunkban minél díszesebb állás jut valaki számára: annál több, annál súlyosabb teher és kötelesség is hárul annak vállaira.

Ha a mi vágyunk teljesült: mi önt örömmel fogadjuk s lelki elégtétellel öleljük keblünkre, hiszen Isten és főhatóságunk jóakaratával megvalósulni látjuk kívánságunkat, reményünket, várakozásunkat. Mert bizony — minek tagadnám — mi, egykor tanárai, most munkatársai szoros figyelemmel kísértük életét, munkálkodását, fejlődését; figyelemmel kísértük szándékait, törekvéseit s lehet, hogy egyikünknek vagy másikunknak egészen észrevétlenül s talán öntudatlanul — bizonyos mértékben még befolyása is lehetett élete, munkálkodása irányá-

nak a megállapítására. Örömmel, lelkesedéssel fogadjuk hát, mert betelt a mi kedvünk, várakozásunk és vágyunk, . . . reményességünkben nem csalatkoztunk!

Ha azonban ez állásának elnyerésében — mondjuk — csak az Isten akarata teljesedett be, akkor — jegyezze meg — ugyan-csak súlyos az elhivatása, és kötelessége, mert akkor teljesen az isteni célt kell szolgálnia; akkor teste, lelke, minden ereje, sőt egész élete az Istené, aki e helyre állította, hogy az ő célját minden ingadozás nélkül itt megvalósítsa; akkor ez állása már nem dísz, hanem egy óriási felelősség; felelősség nem nekünk, nem a hatóságoknak és nem is embereknek, hanem egyenesen Istennek és saját lelkiismeretének! . . .

Lehet, hogy mi is csak eszközök voltunk és vagyunk az Isten kezében; de tény az, hogy éber figyelemmel, érdeklődéssel és reménykedő várakozással és jóakarattal kísértük mindig munkálkodását és fejlődését. Ennek tulajdonítható koronkkénti ösztönzésünk és bátorításunk; ennek az, hogy mikor külföldi tanulmányra ifjút kellett küldenünk, tanártestületünk önt arra egyhangulag javasolta, s mikor Akadémiánkhöz az öszövetségi tanszakra tanárt kellett ajánlanunk, egyhangulag jelöltük és így — ne nevezze ezt senki nálunk elbizakodásnak — talán csak tanártestületünknek is volt bizonyos része abban, hogy egyházi főhatóságunk jóakaró bizalma önt jelen állására egyhangulag *meghívta*.

Egyházi főhatóságunk nemrég hozott határozatával teológiai akadémiánkat fejleszteni, ezt egyházunkban a tudományművelés és művelődés központjává tenni célozza. Ezért az egyházunkban található legjobb erőket rendelkezésünkre bocsájtani akarja. A cél nagy, a terv — gyönyörű; a mával számotvető előtt szinte csak ideál, egy megmutatott irány a törekvés felé. Ezt bárcsak megközelíteni, nem is szólva a megvalósításról, nem az egyház egyetemének, hanem csak néhány embernek a feladata: arra törni, arra irányt és búzdító példát mutatni nem az egyház egyetemének, hanem csak néhány, ide hívott vagy állított egyénnek a szent és elengedhetetlen kötelessége.

Mint mondám, nagy a cél, gyönyörű a terv, melyre az elhivatás mellett sok munka, súlyos kötelességek, szigorú önfegyelmzés, célirányos belátás és el nem hárítható felelősség a szükségesek. Azért azt a kérdést vetem hát fel e pillanatban,

hogy gondolt-e ezekre, számot vetett-e önmagával s feladatával; számolt-e azzal, hogy ez állás elfoglalásával szakítania kell sok mindennel, és lemondania talán eddigi kedves ideáljairól; számolt-e azzal, hogy *élete többé nem az öné*, hanem azé a célé és eszméé, melyet az egyház egyetlen teológiai akadémiaja elé kitűzött? . . .

Nem kétlem, hogy ezekkel számot vetett s céltudtos munkálkodásra erős elhatározással lépett tanári katedrájára.

A cél nagy, a terv gyönyörű! De hát tudja-e, hogy a hány ember, annyi ezekről a felfogás s mindenki csupán a maga helyes vagy helytelen, célszerű vagy célszerűtlen, határozott vagy kapkodó, hogy ne mondjam, ötletszerű felfogását akarja megvalósítva látni az ön és ami munkánkban? S ha nem ezt látják, számot vetett-e azzal, hogy mennyi gáncsolásnak, kisebbitésnek, elkedvetlenítésnek lesz kitéve? Számotvetett-e azzal, hogy ha lesz bármi sikere, ezért nem elismerést, hanem inkább irigységet és lekicsinylést fog kapni, melyek mellett alig-alig fog egy mustármagnyi biztatás és lelkesítés meghúzódni? . . . Ha talán ezt nem tette volna: úgy forduljon most a legigazabb támaszokhoz, birákhoz: Istenhez és önlelkiismeretéhez s kérje, hogy e kettő legyen támasza és vezére életének munkáiban s aztán gáncsolás vagy elismerés mellett is haladjon előre.

Kedves kartársunk! Ön teológiai tanári állásra vállalkozott. Ne feledje, hogy lelke ösztönzését követve, egy *keresztény teológiai tanár* kötelességeit vállalta magára. Mit jelent ez? Azt, hogy egyedül a názárethi Jézust, az ő elveit, életét kell tanulnia, tanítania s az ő példáját felmutatnia, élnie. Azt a názárethi Jézust, aki a *szereetet* tette mindennek az alapjává, aki nekünk Atyát adott s minket gyermekekké és testvérekké tett; azt a Jézust, aki született, szenvedett, nélkülözött, sírt és örvendezett, küzdött és megkísértetett, de soha nem ingadozott; aki elárúltatott és megtagadtatott, az Atya akaratában megnyugodva kiürítette a keserű poharat, aki keresztet cipelt, töviskoszorút viselt, meghalt korának gyalázatos halálával, de *örökéletet* nyert a soha túl nem szárnyalható eszmék és igazságok diadalával. Azt a Jézust kell ismernie, tanítania és példászerűen élnie, akinek lábai itt mozogtak a földnek porában és sarában, de lelke magasan szárnyalt minden földi szenny felett, akinek emlékét őrzi Názáret és Jeruzsálem, a Galileai tenger és a fényes templom, Bethlehem és Bethania, a Getsemané, a főpap

és Pilátus palotája, nagypéntek alkonya és husvét hajnala; azt a Jézust, aki tanításával, vigasztalásaival, hitével, bizodalmaival és lelkeket gyógyító erejével, a szó szoros értelmében, *élet, út és igazság* nekünk és akinél más *alapot* bizony *senkise vethet*.

Tanulmányai közben lehet, ráesik szeme és figyelme Jánosra s gyönyörködni fog az ő szerető lelkében és gyöngédségében; lehet, hogy vonzani, nagyon fogja vonzani az ő eszményies felfogása. Nem kisebbítem Jánost sem szeretetében, sem gyöngédségében, sem eszményeiben, avagy épen ábrándozásaiban, álmaiban, de azt mégis erősen hangsúlyozom s ön se feledje soha, hogy *János nem az alap*. A názáreti Jézustól való az ő fénye, szeretete; a názáretinek gyöngédségén épült az ő gyöngédsége s még ábrándjainak, álmainak is a tárgya a názáreti Jézus dicsősége, megdicsőíttetése, hatalma és a világ végéig kiterjedő ereje.

Lehet, hogy vonzani, avagy épen elragadni fogja Pál apostol. S az nem is csodálni való, ha az a lélek és lelkesedés, az az odaadás és önfeláldozás, egy célért az a munka, szenvedés, testi és lelki hánykolódás és önmegtagadás, az a finom és durva feddés, az a gyöngéd sympáthia és áradozó szeretet, az a makacs kitartás s meg nem ingatható elhatározás, az az eszmények utáni rajongás s mégis a gyarlóságok nagylelkű elnézése, az az egyetemességre törekvés s bizonyos mértékben mégis elzárkózottság, melyek együtt alkotják a Pál jellemét, — nem is csodálni való mondom — ha ezek nagy vonzerővel bírnak a lélekre. Bámulja azért, sőt bizonyos tekintetben kövesse is az apostolt, de tartsa szem előtt mindig, hogy *Pál sem az alap*. Ő lehetett *plántáló és öntöző*, de az *ő lelke is csak foglyul esett*, foglyul annak, *aki az alap — Jézus Krisztusnak*. Ne feledje ez apostolnál soha, hogy ő testében és lelkében, nevelésében és vágyaiban, sőt törekvéseiben és gondolatainak és eszméinek hánykodásaiban is zsidó volt, zsidó maradt. Ne feledje pedig főkép azt, hogy ő sohase látta testben azt a názáreti Jézust, a József és Mária fiát, aki a földön járt, aki itt küzdött, szenvedett, jót tett és sirt, aki szeretett, de megvetetett, bizott, reménykedett; aki izzadott keresztfával a vállán, utolsó perceiben is ecetet ízlelt s kibocsátá lelkét e szóval: *elvégeztetett*. Pál csak a *megdicsőült* Jézust látta s ez mindig úgy állt előtte, amint megjelent egyszer neki a damaskusi úton: mennyei fényvel, égi dicsőséggel körülövezetten. Pál rajongásá-

nak tárgya ez a megdicsőült, fényvel környezett, földi és mennyei hatalommal bíró eszményi Krisztus, nem pedig a virágvasárnapjának gondolatokba merült, alázatos könnyező vándora.

Ne feledje tehát soha, hogy se János, se Pál nem az alap. Az *egyedüli alap*: a názáreti Jézus az ő eszméivel, szeretetével, gyöngédségével, küzdelmeivel, reményeivel, bizalmával, igazságaival, tanításaival, példáival — egész életével, végső szenvedéseivel, önfeláldozó halálával és a lelkekben történt megdicsőülésével. És ezek után azt se feledje soha, hogy ez alapon felépített kereszténység se nem dogma, se nem forma, hanem *moral* és *ideal*.

De legyen *ön protestans teológiai tanár*. Mikép értsük ezt? Kötelességem megmondani.

Ma-holnap négyszáz esztendeje, hogy egy német birodalmi-gyűlésen elhangzott e szó: *mindenben engelmeskedünk a császárnak és többségnek, de hit és lelkiismeret dolgában csak Istennek!* Ebben rejlik az egész protestantizmus s ennek teljes lényege! És nem is lehet ez másképp, *mert a hit Isten ajándéka, a lelkiismeret meg az Isten szava*. Amióta elhangzottak amaz emlékezetes szavak, hogy tisztább legyen a hit s aztán meggyőződést nyerjen a lelkiismeret: az emberek egyrésze soha se zárkózott el a tudomány világosságától. Megtanulta biztosítani az ész és érzelem világában az *emberi jogokat*, becsülni az emberben az *emberi természetet* s nem egyes gyarló egyéneknek tartani fenn az idvezülés útjának kijelölését, hanem mindenkinek individualis jogává tenni a több világosság megszerzését, a tökéletesbülésre való törekvést. Nem félve, nem átkozva el tehát a hit, a vallás mezején semmiféle tudományt, sőt az apostol szerint megvizsgálva a *mélységet és magasságot*: letette a protestantizmus egy magasabb civilizationak, emelkedettebb kultúrának az alapját. Ferde, téves irányzatok mindig voltak s mindig lesznek, de a protestantizmus vívmányait az emberiség életében visszacsinálni avagy éppen megsemmisíteni soha se lehet.

Ne féljen hát semmiféle tudománytól, világosságtól; becsülje minden emberben az emberi jogot és természetet, vizsgálja a mélységet és magasságot, de Jézusi alázatossággal és lelkiismeretének szabadságával és felelősségével. Ne feledje azt se, hogy a protestantizmusnak s az ily szabadelvű irány-
nak új helyzetünkben csak *két* letéteményese, két védővára, két örököse van: *a testvér református teológiai fakultás és akadémia*nk. Kettőnkre hárul megőrizni és fejleszteni az erkölcsi

és vallási civilizációt és az erkölcsi és vallásos kultúrát; csak mi vagyunk ezért felelősek a művelt világnak s *mert rajtunk van a világ szeme*: megsúlyosbodott felelősségünk, megszapordott kötelességünk. És mégis arra kérem, legyen és maradjon ön minden munkájában protestáns teológiai tanár!

Nem szabad azonban felednem, hogy ön mint keresztény és protestáns szellemű tanár *unitárius teológiai tanári* állásra hivatott el és erre vállalkozott. Hangsúlyozom tehát, hogy legyen és maradjon *unitárius teológiai* tanár. Azt jelenti ez, hogy elfogadva a Jézusi alapot, ehhez teljes meggyőződéssel ragaszkodva, megtartva a protestáns szabadságot, becsülve az emberi természetet és jogokat, sóvárogva és munkálva állandóan több világosság után: nem kötjük meg magunkat és soha se zárjuk el magunk előtt a fejlődés, a tökéletesbülés útját; nem ragaszkodunk megrögzött csökönyösséggel ahhoz, amit a tudomány, kultúra, az ész, értelem s az érzelmi és lelki fejlődés már megdöntött, hanem bebocsátva minden igaz világosságot hajlékunkba, igyekszünk annak fényénél a réginél többet látni, többet érteni az isteni szeretet, világosság és igazságból, az ember hivatásából és méltóságából, valamint az embernek az az ember, a világ és Istenhez való viszonyából. Csupán egyetlen egy áll szüntelen előttünk: *az embernek vallásos és erkölcsös fejlődése, tökéletesbülése*. Örökre megkötött külön dogmáink nincsenek. *Egy az Isten!* Az egész emberiséggel közösen valljuk; szent fiát életnek, útnak elismerjük, Istennek lelkét, ezt a szent lelket sóvárogjuk, magunkba imádkozzuk, vezetőnkül elismerjük s a többit? . . . A többit meglátni törekszünk az isteni fénysúgár világosságánál.

Az *unitárius* név tagadhatatlanul a régi vallási vitatkozásokra emlékeztet. Indult is egy áramlat, mely épen ez okon a nevet megváltoztatni szeretné. Előttünk azonban, akik történelmi alapon állunk, szent ez a név; mi legalább el nem hagyjuk, el nem dobjuk azt, mert az *unitárius* név egy lobogó kezünkben, melyet jól ismernek három világrészben; egy *symbolum*, melyről megismerik a mi lényegünket, célunkat és törekvésünket. S még e névre nézve is én legalább így szólok: „oltalmazzon az Úr engem attól, hogy másnak adjam az én Atyáimtól nyert örökséget.“

Volt idő s talán ma is vannak egyesek, amikor és akik kétségbe vonták és vonják a mi keresztény voltunkat is. Tehették,

tehetik, de én azt vallom s igaz meggyőződéssel hirdetem, hogy ha valaki: *úgy mi vagyunk az igazi keresztények*, mert nem az egyház, nem a teológia és bölcsészeti szemlélődés találmányait, hanem valljuk és követjük, munkáljuk és élni akarjuk azt, aki egyedül alapja a kereszténység fenséges nagy épületének, — a názárethi prófétát, az Úr Jézust.⁵

Ez pedig és így az unitárius vallás azt jelenti, hogy levetközünk minden elfogultságot, törekszünk a tiszta igazság, az igaz világosság után, rendületlenül bízunk Istenben s az emberi természet tökéletesbülésében, bízunk a fenséges szeretet diadalában s munkáljuk a harmóniát, az *egységet* az ember és emberek, az ember és Isten között.

Tanítsa, kövesse, élje hát minden tekintetben a *názáretit*, mint gyermeke az Atyának, bízó és reménykedő testvére minden embernek. S legyen és maradjon így *mindig unitárius teológiai tanár*.

Nem feledem azonban, hogy ön kedves kartársunk, tanári állásában az *ó-szövetségi tanszak* művelésére és tanítására vállalkozott. Tanítsa meg az *ó-szövetségből* zsidóország változatos történetét, a nép sok szenvedését s még több reménységet és soha nem csüggedő várakozását; tanítsa meg a próféták erejét, befolyását sőt hatalmát egy nép életére; tanítsa meg a költészet fenségét, a szenvedő embernek tántoríthatlan bizalmát, a királynak Isten előtti meghajlását, alázatosságát, tanítsa meg mindazokat, melyek abban a vallási és erkölcsi életre, az egész emberiségre általános és örök életigazságok. De engedje meg, hogy amit én leglényegesebbnek tartok, arra kérjem, hogy tanítson meg az *ószövetségből* különösen *hármat*: a *babyloni fogságot*, mely a becses Talmudot adta a zsidó népnek; a *egyiptomi fogságot*, mely a zsidó-nép jeleseit összekötötte Alexandriával s elvezetett Philó bölcsészetéig és létet adott a keresztény teológiának s végül tanítsa, ismertesse meg a kicsiny *Palesztinának történetét*, küzdelmeit, mely a názáreti prófétában egy idvezítőt, egy örök élet-útirányt adott az emberiségnek.

A követendő *módszerre* nézve megállapodott-e? Nem tudom. Pedig higye el, ez is fontos kérdés mielőttünk. A francia egyetemek módszerét kívánja-e követni akadémiánkon, mely specialis szakok szerint keveset tanít, annál többet vizsgáztat és adminisztrál, vagy az angolt, mely kollégiumszerűleg tanít, de a tudományos munkálkodást egyesekre bízva, nem köti az egyete-

mekhez; a német rendszer szerint-e, hol az egyetemeken van tanítás, de nincs nevelés s hol egybe van kötve a tanítással a tudományok művelése is, avagy az amerikai rendszert, mely tanít és nevel is, de főkép csak a *gyakorlati életre*? Bármelyiket követné, én annyit mondhatok, hogy nekünk egészében egyik sem felel meg. Külömbözik ezekétől a mi légkörünk, más a mi célunk s eltérő az övéktől a mi életideálunk.

Nekünk nemcsak tanítanunk, nekünk föltétlenül *nevelnünk is kell*; ránk nézve nem közömbös, sőt felette fontos, hogy kik ma a tanítványok és holnap a munkatársak; nem közömbös, hogy kiknek nyomdokaiba léptünk mi és kik fogják holnap átvenni az örökséget s folytatni a munkát ott, hol mi félbeszakítjuk, építeni az Istenországát ott, ahol mi azt elhagyjuk. Ne csak tanítson, hanem neveljen is hát! Nevelje az ifjúságot hitre, redíthetetlen bizalomra, szilárd reménységre, soha nem változó szeretetre, de nevelje igaz tanítással igazságra és alázatosságra, a kötelesség melletti sziklaszilárd hűsége, erős benső meggyőződésre és cselekedeteinkben az el nem hárítható *felelősségre*. Nevelje bele annak megismerésébe, hogy e világon minden egyéb változik, de az emberi *természetnek vallásos volta s az erkölcsiségre való törekvése soha!* Tanítsa meg hogy emelkedhetik vagy süllyedhet a világ, az emberiség; emelkedhetik vagy süllyedhet e világon mindennek az értéke, *de a vallás és erkölcs értéke* mindig ugyanaz marad, mindig a legmagasabb, a legmagasztosabb!

Tegye pedig mindezt annyival inkább, mert valamint az egyház, úgy jelenünk és jövőnk is ezt parancsolja. Nekünk egy erős, új generatióra van szükségünk, mely tud nemcsak szenvedni, hanem kitartani is, melynek van kincse, amit tanítson s nem kölcsönkérésből él; mely tud szólani, predikálni erőteljesen és érdekesen, melynek van gerince, tanításai mellett erős meggyőződése, van hite, bizalma az igazság diadalában s van *egyénisége* a szeretet és igazság gyakorlásában és van *tekintélye* őszinteségében, nyíltságában és példaadásában. Ha ilyen embereket nevelhetünk, munkánk nem lesz hiábavaló s nem félttem akkor egyházunk jelenét és jövőjét. Közönyös, közömbös, hivatalos predikátorunk elég van; középszerűséggel, mely csendesen halad a nyugalom felé, mindenik egyház tömve van. Vagy fel kell hát villanyoznunk predikátorainkat, lelkipásztorainkat friss törekvésre vagy stimuláló szert kell bocsátani

a petyhüdt tagokba, — mert *evangeliumot* hirdetni közönyösséggel, közömbösséggel, nemtörődomséggel nem lehet — vagy pedig adjuk át szószékeinket a világi szabadpredikátoroknak, kiket *a lélek hajt*, hogy szóljanak!

Jöjjön s legyen segítségül nekünk az egyházunkért, a vallás és erkölcsiségért, az emberiség javáért folytatott munkálkodásunkban.

Ezekután üdvözlöm tanártestületünk nevében és fogadom önt ünnepélyesen annak kebelébe. Mi szeretettel fogadjuk, bízó lélekkel öleljük keblünkre, jöjjön közénk szeretettel, őszinteséggel, odaadó igaz törekvéssel; mi támogatni fogjuk, ön támogasson minket mindabban, ami szent és jó, Reménységgel kísértük eddigi életét s nem csalatkoztunk; reménységgel köszöntjük és fogadjuk s hisszük ezután se fogunk csalatkozni.

Most pedig ajánlom szíves figyelmébe, jóindulatába és szeretetébe a mi ifjúságunkat. Vezesse, nevelje őket lelkesedéssel mindabban, ami közelebb vihet egyházunk céljához, az emberiség üdvéhez és boldogságához. Tartsa kezében a reménynek lobogóját, az igazságnak és törhetetlen bizalomnak szent fáklyáját!

Önök pedig ifjú barátaim, fogadják a tanár urat szeretettel, bizalommal s eddig is tanusított tisztelettel és nagyrabecsúléssel. Hallgassák és kövessék őt minden szépben, minden nemesben. Kövessék őt mindaddig, amig csak a reménységnek lobogóját, az igazságnak és bizalomnak fénylő fáklyáját, egységünknek e symbolumát, tartja kezében.

Ezekután pedig kedves Kartársunk, vezesse önt a jó Isten s az ő áldása nyugodjék meg feje felett most és egész életében.

Üdvözletek:

Az E. K. T. részéről dr. *Várady Aurél* a következő üdvözlő beszédet mondotta:

Midőn a Mélt. és Főt. E. K. T. megtisztelő megbizásából szót emelek az ünnepélyen, hogy a nevezett főhatóság üdvözlését tolmácsoljam, első sorban is arról kell számot adnom, hogy e pillanatban két érzés uralkodik egész valómon: a megnyugvásé és az öröme. Örömet érzek, mert hiszen örvendetes az a fejlődés, mely teológiai akadémiánk életében mutatkozik s melynek a mai ünnep egy újabb mozzanatáról tesz tanuságot.

De a megnyugvás érzése sem kevesebb joggal tölti el valómat, mert szemben a főpásztorunk őméltósága által imént elhangzott beszédben kifejezett azon aggodalmakkal, melyek az egyház alkotmányának kérdése körül tapasztalt jelenségek miatt nem minden alap nélkül megnyilatkoztak, — jóleső megnyugvasként hathatnak mindnyájunkra éppen azok a mély értelmű és kiváló tudományos készültségről tanuskodó fejtegetések, melyeket az immár beiktatott tanár úrtól hallani szerencsénk volt.

E fejtegetések lényege abban a tételben foglalható össze, hogy az *újszövetségnek az ószövetségben van az alapja és hogy az újszövetség tanításai az ószövetség nélkül nem érthetők meg.* Ez egy tudományos értékű megállapítás, de ebből nemcsak laikusként vélek levonhatónak egy gyakorlati értékű másik tételt, mely szerint *semmilyen közintézmény nem bír megfelelő értékkel, ha gyökérszárait nem ereszti a múlt talajába, illetőleg a hagyomány figyelmen kívül hagyásával jön létre.* Áll ez az egyház alkotmányára is és éppen azért nézek megnyugvással ennek jövőjébe, mert a tisztelendő tanár úrtól hallott fejtegetések után, nem gondolom, hogy bárhol kétség lehessen az iránt, hogy amint az újszövetséget csak az ószövetségre lehetett felépíteni, úgy az egyházalkotmányt is csak a múlt hagyományaira lehet sikeresen alapítani.

De az ószövetség jelentőségének az imént elhangzott kiváló előadásban szemünk elé állítása nemcsak egyháztársadalmi szempontból, de a jelen súlyos küzdelmei között egyébként is kiváló jelentőségűnek mondható. Az előadó tanár úr élénk színekben állította élénkbe azt az úgyszólván állandó küzdelmet, melyet a zsidóságnak az ő hitéért, művelődése nem közönséges értékéért folytatnia kellett. Nekünk is súlyos küzdelem jutott osztályrészül s ebben a küzdelemben a Jób béketűrésére, a Makkabeusok elszántságára s a próféták ihletett lelkére egyként szükségünk van. De ne legyen kétség az iránt, hogy a küzdelem vége nem lesz dicstelen bukás. Hiszen, ha egyéb nem, bátorítólag hathat reánk annak tudata, mit a tisztelendő tanár úr nagybecsű fejtegetése is kiemelt, midőn rámutatott arra a tényre, hogy az ószövetség egyes felderítést igénylő kérdései megoldásánál a szumir kulturának több ezer év kőhalmaza alól csak nem rég napvilágra tárult nyomai adják meg az eligazodásra a lehetőséget s ennek a már megsemmisülésnek indult kulturának a titkaihoz a tudományos világ több kitünőségének tanulsága sze-

rint a mi drága anyanyelvünk adja a kulcsot, melynek birtoka nélkül az ős kultúra rengetegébe behatolni alig lehet.

Van tehát okunk a küzdelemben a bizakodásra, mert ha talán a világháború vérzivatarába el is merült egy világ, a sártengerben egy újnak körvonalai látszanak kibontakozódni, mely új eget és új földet ígér, de egyúttal nekünk, unitáriusoknak új nagy hivatást is jelent. És mikor halljuk, hogy a távol Japánban érdeklődéssel karolják fel a mi vallásunk tanításait és teológiai akadémiánkon mintegy a turángondolat első fecskékéjékként üdvözljük a testvér bolgár nemzet egy vallásunk ügyéért buzgó lélekkel eltelt ifjú tagját: akkor tisztában kell lennünk ennek a nagy hivatásnak egész jelentőségével, de egyben azzal is, hogy azt a hivatást vállalni kötelességünk. Kötelességünk a magunk, vallásunk és fajunk irányában, de kötelességünk a megújulásra váró világkultúra érdekében is. Lehet, hogy talán elragadott a képzelet, de e pillanatban úgy érzem, hogy a világkultúrának ez a megújhodása elmaradhatatlan, de csak úgy jöhet el, ha benne mi, magyar unitáriusok is szerepet vállalunk. És vállalunk kell, valósággá formálván a röpke jelszót, mely „*Dévénytől Tokióig*“ egyenes vonalban jelölte meg a turáni szellem útját.

Ettől a szellemtől vezetve üdvözlöm nagyjelentőségű új hivatásában a tanár urat és sok eredménnyel kecsegtető tevékenységére Isten áldását kérem.

A kolozsvári főgimn. nevében mondotta: dr. *Gál Kelemen* igazgató.

A gimnázium nevében fejezem ki e szép ünnepélyen üdvözetünket. Üdvözetünket a testvérintézetnek, amely a mai aktussal egy fiatal munkaerőt állított szép és áldásos hivatású munkamezejére és jó kívánságainkat a nagy reményeket keltő fiatal munkásnak, aki egy egész életre jegyeztetett el ennek az intézetnek szolgálatára.

Minden intézmény annyit ér, amennyit a belőle kisugárzó szellem képvisel. Formái és keretei csak történelmi alakulatok; tartalommal és szellemmel a benne működők személyi kiválósága tölti meg. Ez a beiktatás mintegy utóhangja a főtanács nem régen kifejezett ama óhajtásának, hogy ez a teológiai akadémia az unitárius szellem legelső gócpontja, legfőbb tudományos centruma legyen. Ehhez a magunk részéről csak azt a kívánságot szeretném hozzácsatolni, hogy neveljen és

bocsásson ki ez az intézet a népet megértő, azt nevelni, emelni és vezetni tudó és szerető melegszívű pásztorokat, aminőkre magyar népünk elárvelt nemzeti létében leginkább rászorul. Ha e két óhajtnak megfelel, akkor teljes mértékben betölti nemes hivatását.

Erre kérjük Isten segedelmét és bőséges áldását.

— — —
A székelykeresztúri főgimnázium és egyházkör nevében mondotta: *Lőrinczi István* esperes.

A székelykeresztúri unitárius főgimn. Igazgatósága nevében és megbízásából köszöntöm ebben az ünnepélyes pillanatban az Unitárius Egyház Teológiai Akadémiáját és teológiai tanári állása ünnepélyes elfoglalása alkalmából dr. Kiss Elek tanár urat. A székelykeresztúri unitárius főgimnázium igen kiváló, érette lelkesülő barátját, apostolát ismerte meg és tiszteli dr. Kiss Elek tanár úrban. Tanár úr nemcsak megismerte a székelykeresztúri unitárius főgimnázium egyházi, nemzeti és állami tekintetben történelmi jelentőségét, de előljárt azokkal a kevesekkel, akik személyi és helyi érdekeken felülemelkedve, a különböző irányú művelődés célját tartva szem előtt több évtizedes küzdelmet harcoltak meg külső és belső akadályok legyőzéséért. A Gondviselés csodás hatalma sokunk lelkének álmodozását, vágyakozását életvalósággá dicsőítette s a tanár úr, midőn főhatóságunk megbízásából intézetünkkel szemben kötelességet nyert, hogy közvetlenül szerezzen tapasztalatot erkölcsi és faji érzésétől vezettetve, önzetlen lélekkel küzdött azért, hogy jövő feladatának teljesítésében a múlt dicsőségéhez méltó legyen. Ezt a barátot, apostolt üdvözli, köszönti a tanár úrban a székelykeresztúri unitárius főgimnázium igazgatósága és kéri, hogy egyházi intézményeink legmagasabb, úgyszólván központi szikláján, figyeljen erre a gimnáziumra is és neveljen tanártársaival olyan papokat, mint amilyen a tanár úr volt, akit paptársai s ezekkel a keresztúri egyházkör nevében is köszöntök. Csodálattal néztük s mintha most is látnók, amidőn az üldözés, a futás és bujdosás idején előtte járt népének, vigasztalva, reménységgel táplálva; amint segítő társa volt szerencsétlenségének idején minden ügyes-bajos dolgaiban. Paptársainak barátja, testvére, mintaképe. Szerettük, tiszteltük s ha lenne valaki, aki kétségbevonná s ha megeshetne — s miért ne — valaki kifogásolná nevök-

ben való üdvözetemet: fogadd édes barátom, erőskezű, melegszívű munkatársam az én személyes, baráti köszöntésemet, kézszorításomat, szívem örömét s hogyha szükséged lenne segítő társra: mint eddig, ezután is csak hívd gyenge erővel, de tégedet megértő szeretettel becsülő barátodat és én veled leszek.

Fogadd baráti üdvözetemet. A mi Atyánk, az egyetlenegy Isten áldjon meg. Élj soká!

Az U. I. T. és lelkész kör nevében *Vári Albert* ezeket mondotta:

Az unitárius Lelkész kör és az U. I. T. nevében fejezem ki testvéri szeretetemet és üdvözetemet életének e komoly és ünnepélyes pillanatában. Eddig is szép és felelősségteljes munkát végzett egyházi életünkben. Hűséggel vezetett egy egyház-községet s féltő gondnal örködött egy kis nyáj lelki élete fölött. Lelkészkarunknak egyik tehetséges és sokat ígérő tagja volt, akire nem csupán jó reménységgel, de bizonyos büszkeséggel is tekintettünk. S mert hív volt a kevesen, íme most többre bízott. Új helyzetében a mi várakozásunk és reményünk nem csökkent, hanem még megnövekedett. Ha nagy felelősséggel járt előbbi állása, még nagyobbat kíván a mostani. Olyan lett most állásánál fogva, mint a villanygyűjtő készülék, amely felfogja a fényt azért, hogy azt tovább adja, vagy pedig mint a szőlőtő, amely táplálja a rajta csüngő szőlővesszőket és fürtöket. S ha az a készülék nem jól működne, az egész vonalon sötétség lesz s ha az a szőlőtő nem kapja meg táplálékát, a szőlővesszők s a rajtuk csüngő fürtök is szenvednek és pusztulnak miatta.

De mi bizunk, hogy tanár úr megtalálja azokat az utakat, amelyeken szép tehetségeit és tudását, szerető szívét és nemes lelkesedését, nagyratörő vágyait és fennkölt idealizmusát teológiai akadémiánkon keresztül egyetemes egyházunk javára fogja kamatoztatni. Isten áldja meg, vezesse, oltalmazza és boldogítsa.

A Teol. Akadémiai ifjuság nevében mondotta: *Máthé Zsigmond* IV. éves hallgató.

Nagytiszteletű Tanár Úr!

Teológiai ifjuságunk is együtt örül e napon az örvendezőkkel; nem bizonytalan, meglepetésszerű, rejtelmes érzéssel.

hanem azzal az őszinte és állandósult örömmel, melynek megalapozó és tápláló gyökérszálai a megismerés, a lélekmegértés mélységeibe nyúlnak vissza.

A tanuló erős individualizmusra hajló ösztöneinél fogva bizalmatlan, húzódozó tanáraival, vezetőivel szemben mindaddig, míg be nem látja, fel nem ismeri, hogy azok nem elnyomói, de irányítói, célhoz vezetői, életre vezető ösvények megvilágítói. Nekünk is lehettek ilyen irányú kétségeink, de a megértés és közvetlenség, mellyel a tanár úr részéről találkoztunk, a lelkes buzgóság és meleg szeretet, mellyel ügyeinket, mint önképzőkörünk ez évi védnöke is intézte, eloszlatta, átváltoztatta kétségeinket bizalommá, hű ragaszkodássá.

Érezzük mi, hogy ez ünnep is felemelő pillanataival egy alkalom arra, hogy megnyiljanak a szívekhez vezető utak kapui, de érezzük azt is, hogy erre a mi részünkről már nincsen szükség, mert elvégezte azt a múlt, a kétévi együttlét. Így részvételünk az ünnep örömében tiszta, zavartalan és őszinte s szerencsekívánatunk, melyet az ifjuság nevében én tolmácsolok, szívünk igaz érzéseinek akar kifejezője lenni. Kívánjuk, hogy az a lelkes buzgóság, mellyel minket magával ragadott, az a bizalom és ragaszkodás, melyből a mai napnak örömei fakadnak lelkünkben, kísérje mindvégig pályáján s könnyítse nehéz feladatát a megértés tanítványai részéről, hogy lehessen munkálkodása hasznos egyházunkra, fajunkra és az egész emberiségre; amihez Istennek áldását és erőt adó segedelmét szívünkéből kívánjuk.

Bezáró beszéd.

Mondotta: dr. Szentiványi József kollég. f. ü. gondnok.

Tisztelendő Tanár Úr!

Mint a Teológia Akadémia Igazgatóságának elnöke az igazgatóság részéről is őszinte szeretettel üdvözlöm beiktatott tanár urat pályájának ezen komoly, ünnepélyes pillanatában.

Szeretetünk átszövődik a benső bizalom érzésével, hogy tudományos készsége, munkakedve, munkabírása a fiatal energiától hevítve a mi egyházunk egyetemes, nagy érdekeit, céljait nemcsak a százados tradícióknak megfelelően szolgálja, de mindnyájunk leghőbb vágyaként mindig előbbre vinni is fogja!

Ez az intézet unitárius szellemi életünknek legföltettebb, legdrágább erőforrása!

Agy és szív!

Itt termelik és oktatják a vezető elmék azokat az eszméket, amelyek a szív retortáján átszűrődve az ifjú lelkipásztorokat egy életre képessé teszik nagy hivatásuk méltó betöltésére. A teológiai tanár urak gyönyörűen nehéz feladata, hogy a tanítást a neveléssel. — az agyat a szívvel összhangba hozva, olyan ifjú erőket bocsássonak ki közéletünkbe, akik előtt csak egy szent cél: az unitárius közügy érdeke lebeg, akiknél eltörpül az egyéni érdek, akiknél ismeretlen a túlekedő egyén fogalma a szent közcél mellett.

Az intézetben eltöltött évek hatása soha el nem mosódik, az „Alma mater“ varázslatos ereje mindig lekötve tartja a lelkeket; — ezeket a lekötő szálakat pedig a tanár urak tudományának ereje és szeretetének melege csendes, zajtalan munkássággal szövi-fonja egyre erősebbre.

Egyházunk százados történetének tanúsága szerint fennmaradásunk, fejlődésünk titka mindig ez volt: lemondás a köz javára és konzervatív ragaszkodás a traditiókhoz.

Új eszmék, új irányok sokszor megvesztegetően csillognak, kápráztatnak, de ez a káprázat nem egyszer délibábszerű, — szétoszlik s a valóságon nyugszik meg szemünk: komor méltóságában, rendületlenül áll a traditiók kipróbált, szilárd szikla alapja! — amit a viharvert, évszázados múlta, ennek tanulságaira építünk — az biztos, az megáll.

Ennek a mindnyájunk szívét-lelkét betöltő, építő munkának, haladásnak fejlődésnek egy új zászlóvivőjét ünnepeljük, akinek munkájához ismételten sikert kívánunk s Isten áldását kérjük.

A midőn még a méltóságos és főtisztelendő Püspök úrnak nagybecsű közreműködését, méltóságos és főtisztelendő *Nagy Károly* ref. püspök úrnak és a ref. teologia és kollegium megjelent tanár úrainak és a mélyen tisztelt közönségnek szives megjelenését megköszönöm — a beiktató ünnepélyt bezárom.

DR. KÖLTŐ GÁBOR.

(1879. ápr. 5. — 1923. márc. 17.)

A kies Erdővidék egyik legszebb községéből: Nagyajtáról kelt szárnyra s a sz.-keresztúri és a kolozsvári főgimnáziumokon keresztül merész íveléssel emelkedett fel aránylag fiatalon a m. kir. kuriai birói szék magaslatáig. A Kriza János községéből hozta magával az életbe a puritán becsületességet, az erős fajszereget, a mélyen látó értelmi erőt, a legtisztább erkölcsi érzést és az őszinte vallásosságot. Ezek voltak azok a lendítő erők, amelyek gyors szárnyakon vitték előre szép pályáján. Mint az izzó vulkán, állandóan égett a tettvágytól. Az eszmények lángja perzselte nyugtalan lelkét. A jónak ismert úton bátorsággal tört előre s nem ismert akadályokat haladásában.

Az imperium változással járó külső események, egyházunk kormányrúdjá mellé sodorták. Itt is állandóan lelkesített, irányított és szervezett. A legnagyobb forgatagban is erősen állott s a legsötétebb bizonytalanságban is világított. Az U. I. T. megszervezésében vezető szerepet vitt, amelynek egyik első alelnöke lett. Egyházunk és iskoláinkért vívott bátor küzdései jutalmául a kolozsvári kollégiumhoz isk. felügyelő gondnoki állásra emelte az egyház bizalma. Későbbben expátriált. Fájó szívvel hagyta itt a forrón szeretett erdélyi földet. S mint a talajából kiszakított növény, azóta csak hervadott. Itt viselt állásairól lemondott, de az U. I. T. tiszteletbeli alelnöknek, az egyház pedig tiszteletbeli isk. f. ü. gondnoknak választotta. Míg márc. 17-én lelke átszállott az örökkévalóságba; neve és emléke pedig a történelemmé lett.

V. A.

EGYHÁZI ÉNEKEINK ÚJ FORMÁBAN.

(Folyt. Próbaénekeskönyv helyett.)

6.

(Régi, 1777-i Énekeskönyv 4. lapja átköltve.)

1. Oh mi szent Atyánk, kegyes és kegyelmes
Jézus Krisztusnak szerető szent atyja,
Áldott szent lelked ki reánk bocsátod,
Egy örök Isten!
2. Győzhetetlen vár, mi erős kőszálunk,
Búsult lelkeknek bizodalmas bástya,
Csüggedt vándornak csobogó forrásviz,
Egy örök Isten!
3. El nem alvó fény, lobogó szövétnek,
Jóban járóknak ki nem alvó lámpás,
Egyetlen biztos menedék fent és lent
Egy örök Isten!
4. Áldott légy, áldott, mi Atyánk, kegyelmes
Jézus Krisztusnak szerető szent Atyja,
Éltető szent lelkedet öntsd ki ránk ma,
Egy örök Isten!

7.

(Pünkössti ének.)

1. Jövel jövel pünkösztnek égi lángja,
Urunk Szent Leleke szállj, oh szállj reánk ma,
Lehelj lelkünkbe lángoló szerelmet,
Oh szent Lehellet!
2. A tikkadt föld keblét az égre tárja,
Bágyadt szívünk enyhültét jaj de várja,
Oh szállj le, hullj le, Ég harmatja, könnye,
Enyhületünkre.
3. Vigaszt mi már, vigaszt csak tőled várunk,
Te vagy nekünk mi el nem omló várunk,
Te vagy szívünknek egyetlen reménye
Oh nézz feléje!

4. Kettős Tüzes Nyelv, szállj oh szállj közinkbe
Égesd ki a mi bűn szorult szivünkbe,
Szólj hozzánk, szólj, hadd tudjunk újra hinni,
Tebenned bízni.

8.

(*Iszlai: Itt e szent falak körében 11. lap*).

Jó Atyánk, az éjszakának messze űzted rémeit,
Új reggelre virradatra támasztottad gyermekid.
Légy oh légy ma is vezérünk, védjed, óvjad útjaink
S megpihenni majd fogadj be, hogyha majd az óra int.

9.

(*Maradj velem. Hozsánna 164. l.*)

1. Maradj velem. Már nő az alkonyat,
Bús esthomály bús árnyat bontogat,
Terengeti fátylát a félelem,
Oh, védelemnek atyja, légy velem,
2. Hát élet ez? Hab, mely halad-szalad
Csak gyúl a semmi, egyre gyúl — a hab,
Míg szét nem foszlik. Volt, nincs. lstenem,
Változhatatlan Úr, maradj velem.
3. Maradj velem, ne úgy, mint idegen,
Kit erre visz az útja s beizen,
Ne mint vendég, ki csak beszél s megyen:
Örök lakómként, úgy maradj velem.
4. Ne mint király, ki számadásra von.
Úgy jöjj: gyógyító írral ajkadon.
S gyógyíts meg. Enyhíts nagy keservemen,
Én orvosom, jövel, maradj velem.

10.

(*Im az áldott nap feljövén. 40: lap*)

1. Áldott napod, hogy felhozád,
Uram, szivünk újult erőt merít,
Felvesszük a letett igát
S mit ránk rakál, az élet terheit.
2. Ha csüggedünk, ha lankadunk,
Uram, próbához adj erőt nekünk.
Ha nem bírjuk, ha lankadunk,
Ne hagyj el minket, fogd meg két kezünk,
3. Ne tedd raboddá gyermeked,
Ne tedd a munkát kínessá nekünk,
Nem kérünk, hogy terhét levedd,
Csak kedvet és erőt adj, lstenünk,

4. Csak kedvet adj, csak lelket adj,
S a szenvedés is édes lesz nekünk.
Csak megmaradj, csak el ne hagyj
S dalolva áldunk, édes Istenünk.

11.

(Közének.)

Csüggedők, óh jertek, éjre nappal jő fel
Földresujtott lelkek, fel a szívvel, fővel.
Elsírt könnyetekben ott a balszam írja:
Könyvében az Isten cseppenként felírja.

12.

(Közének.)

Szent Istenünk feléd szállt fel buzgó szavunk,
Te vagy nekünk, te légy, el nem nyugvó napunk.
Szólj óh szólj nekünk, áldott szeretet,
Áhit szomjuhoz kiseded sereged,
Szent igéd szózatát hadd értenünk tehát.

13.

(Téged illet Úristen. Énekeskönyv 11.)

1. Téged illet Úristen végtelen dicséret,
Téged illet, szent Atyánk diadalmas ének.
Hirdetünk szent szeretettel,
Áldunk áldott gerjelemmel
Tégedet.
2. Mennyen-földön mindenek általad levének,
Rólad zengi himnuszát minden érző lélek.
Égi testek, égi lángok,
Mérhetetlen nagy világok
Áldanak.
3. Óh nagy Isten, minden ím szent kezéd munkája:
Nappalodnak hajnala s éjjelednek árnya.
Óh dicsőítsd szent neved meg:
Állíts bennünk szent nevednek
Templomot.
4. Én szerelmes jó Atyám, nincs e földön árva.
Gyermekidnek szíve száll szent fohászzkodásra,
Oh Atyánk, te szólj e szívnek
S vedd magadhoz gyermekidnek
Sóhaját.

14.

(Énekeskönyv 35 lap.)

1. Áldott Isten, életemnek megtartója, áldalak.
Jóllétemnek megadója, epekedve vártalak,
Napod amíg keleten
Tündökölve megjelen.
Amíg harcra kél az éjjel
S áldást áraszt szerteséjjel.

2. Oltalmaznak szárnya alatt édes volt a nyugalom,
Míg aludtam őrt állott a mennyei szent oltalom.
Halálommá álmat,
Koporsommá ágyamat
Hála, hogy nem változtattad,
Én megtartóm, magasztallak.
3. Oltalmazdba bízom újra ma is árva életem,
Védj meg, óvj meg, tarts meg engem, óh mennyei kegyelem.
Míg e földi pálya tart,
Nyújtsd, óh nyújtsd felém a kart.
S majd ha nappalom leáldoz,
Tárj kapút az éjszakához.

15.

(Lead us o father.)

1. Ne küldd le még, Uram, ne küldd napod,
A számadással még kész nem vagyok.
Libbenti szárnyát künn az alkonyat,
Ne küldd el még, ne küldd a gondokat.
2. Még számot nem veték. Nem mondhatom:
Csak menj le nap, derül majd holnapom.
Talán derül, de jaj mit ér a nap,
Ha elveszítem itt szívemben azt?!
3. Ha semmi vágy hozzád, feléd nem űz,
Napod reám ha gondatlanra tűz.
Ha elveszítlek itt benn — óh Atyám,
Ne küldj, ne küldj ily reggelt én reám.

16.

(Énekeskönyv 62 lap.)

1. Vétkeim halomra gyültek én szegény fejem felett,
Mint sötét hollók megültek, mint morajló fellegek,
Mint a zápor, mint az ár, melynek árja meg nem áll,
Omlanak, jaj, jönnek, jönnek s én szegény fejemre törnek.
2. Hol keressen, hol találjon oltalmat szegény fejem?
Merre fussak, merre tudjak megmaradni, Istenem?
Hol nem látsz, hol nem talál rám a rettentő halál?
Látom már, jaj, rémes, rémes, itt ül benn és mardos, tépdés.
3. Itt ül bent és számadásra szólít rettentő szava,
Elsuhan s nagy gyásztalárja mintha rám rivallana.
Nincs menekvés, elveszít, enmagammal szembesít,
Ellenem szól minden részem, rám vall minden szívverésem.
4. Szánj meg engem, láss meg engem, irgalomnak Istene!
Ennyi vádlóm, perlóm ellen nincs ki más megvédene.
Szent Atyám, te légy nekem magam ellen fegyverem.
Adj erőt új útra térnem, irgalmad megérdemelnem.

17.

(Énekeskönyv 86 lap.)

1. Esztendők és idők, Uristen, előtted nincsenek,
Határtalan zajgás között mind egymásba ömlenek.
Szemöldököd csak egyet villan s az élet megterem,
Szemöldököd csak egyet rebben s egy élet elpihen.

2. Nincs változás és elmulás sincs. Nincs élet, nincs halál,
Hajszátra egy ikertestvérpár kart karba fonva jár.
Élet, halál mint edesegy két testvér ölelkezik,
Egyek tebenned: egybefolyva járnak meg útjaik.
3. Csak minket vár itt utazókat mindegyre változás,
Leperg, lefoly a homokóra, új föld, új állomás.
Csak minket vár az állomáson eltöltött életünk.
S megkérdi, mit s kinek gyűjtöttél. Már méssz? Mit hagysz nekünk?
4. Óh mennyien megérkezének szent végzésed szerint,
Uram, milyen kegyetlen rendet vágott ez év megint.
Körülnézünk s döbbenve látjuk, hogy megfogyatkozánk,
Óh mennyi megpróbáltatást is mértél u:am reánk.
5. Szeretteink elszólitottad, elhívtad híveink,
Magunk maradtunk könnyeinkkel, magunk s keserveink
Ób nézz Uram, óh nézz felénk már, deríts ránk új eget.
A csillagoltó éjszakára hozd fel már reggeled.

18.

(Brother hast thon.)

1. Szent fiadnak, Istenünk.
Mennyet hogy nyitott nekünk,
Ünnepeljük ünnepét,
Áldjuk áldott szent nevét.
2. Megnyitotta sziveink,
Hozzád vonta lelkeink,
Menyországot ott nyitott,
Mikor hozzád szólított.
3. Emberszívben ott rakod,
Szent Atyánk föl trónusod.
Üdvösség csak ott terem,
Itt e földi téreken.
4. Megdicsőül, égbe száll,
Itt, Uram, ki rád talál.
Már e földön üdvözül,
Jobb kezed felére ül.
5. Ezt a szentélyt Istenünk.
Mindig tárva tartsd nekünk
Szent fiadnak ünnepe
Szállhasson szívünkbe le.

19.

(How sweet)

1. Feltámadunk, feltámadunk, meghalt már a halál.
Örömré vált búbánatunk mérgét kiadta már.
2. Kicsinyhitük, hitetlenek, a sírba nézzetek,
Hol van, kit átvert, sírba tett, a Golgothán a szeg?!
3. Itt van szívünkben, nem halott, itt épít templomot.
Örök hazát itt rak nekünk, él, él, feltámadott.

4. A könny, a vér omolhatik, de mindent jóra vált:
Légy csak halálig hű, s igaz, s legyőzted a halált.

20.

(Énekeskönyv 115.)

1. Jézus lelkünk nagy királya, megdicsőült fájdalom,
Szent hitünknek sziklaszála, mennybeszállott irtalom,
Im nevedben ünnepel, minden hálatelt kebel.
2. Hogy kell túrni, megmutattad, értünk elfolyt szeretet,
Kétséginket eloszlattad, nincs halál, nincs rettenet.
Emberek, ne féljeteK, fönt az Úr fejünk felett.
3. Éltedért nem alkudoztál, elviselted sorsodat,
Földi nagy hatalmasoknál nem könyörgött ajakad
Tudtad, hogy a viadal végén vár a diadal.
4. Áldott légy, óh százszor áldott, véghetetlen szeretet,
Csüggedéstől, hogy megváltott bátorító szellemed:
Kishitúk, ne féljeteK, él az Úr fejünk felett.

21.

(Sanct Paulus. Pünkössti)

1. Isten szent lelke, égi láng,
Lobbanj föl bennünk, szállj le ránk.
Világot gyújtó szeretet,
Áraszd szívünkbe szent tűzed.
2. Kettős tüzes nyelv, harsonád
A lelkeinken hasson át,
A bú szívünket eltélé,
Szólj hozzá, verj lelket belé.
3. A csüggedőt, a lankadót
Tűzelje tette szózatod
Nyugtát ne lelje ember itt,
Míg ki nem nyótte kenderít.
4. Kemény igába míg előbb
Be nem fog minden csepp erőt,
Pihenni addig, oh ne hagyd,
Űsd, vágd, amíg munkába kap.
5. Légy lángostor, légy fergeteg,
Szívünkbe irt szent végezet.
Isten szent lelke, égi láng,
Lobbanj föl bennünk, szállj le ránk

22.

(Énekeskönyv 159.)

1. Jöjjetek: oh jöjjetek, minden rendü emberek,
Áldozatra hozzatok bűzgó hálaszózatot,
Istenünknek zengjeteK hangos hálaéneket.

2. Aldásoknak Istene, éltünk üdve mindene,
Aldásod van mindeneken itt e földi téreken,
Itt e föld és fent az ég ittassult örömben ég.
3. Lám, a föld, hogy illetéd, nyíjtja kincses kebelét:
Dús határon ért kalászs, melynél szebbet nem találsz,
Még az ég is: sугarái boldogan bocsátja rád.
4. Áldott, áldott légy ezért, szent Atyánk, e kincsekért,
Hadd lehessünk érte itt arra méltó gyermekid.
S hogyha béborul napunk, bozd fel újra nappalunk.

23.

(Adventi.)

1. Igéret beváltó édes jó Atyánk,
Hálatelt szívünkből hozzád száll imánk,
Benned aki bízis, annak megmaradsz,
Útlan bújdosónak menedéket adsz.
2. Útlan bújdosóra felhozod napod,
Jó embert a jóra jóval biztatod:
Ember ébredeszel, im szólítanak,
Új eget, új földet rejt a virradat.
3. Vágjátok az ösvényt, útat írtsatok,
Földet feltöretlen úgy ne hagyjatok,
Jön, jön aki hozza üdvösségteket,
Tárjátok eléje tiszta szíveket.
4. Igéret beváltó édes jó Atyánk,
Váltságunknak napját támaszd föl reánk
Tűzkeresztelőre küldd el követed,
Küldd el, aki minket hozzád elvezet.

24.

(Énekeskönyv 76. helyett.)

1. Karácsonyra virradtunk, keresztények jertek,
Harangszava hirdeti, eljött már a gyermek.
Zengedezve szálljon föl szívünkből az ének
Trónjához a szeretet áldott Istenének.
2. Bethlehemnek csillaga, ránk ragyog ma fényed,
Bethlehemnek jászola, lettél szent igéret,
Elűzöd az éjszakát, árnyat, éjet, rémet,
Te lettél az üdvösség, út, igazság, élet.
3. Karácsonyra virradtunk, keresztények jertek,
Harangszava hirdeti, eljött már a gyermek,
Zengedezve szálljon föl szívünkből az ének
Trónjához a szeretet áldott Istenének,

25.

(Záró ének.)

Igazságnak nagy Istene, halld meg népedet,
Fájdalmunkban görnyedezve hívtunk tégedet.
Adj nekünk már vigasztalást, emelj fel megint:
Megbűnhódtük, jaj de meg már minden bűneink.

Pálffi Márton.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

I.

Az „International Congress of Free Christians and other Religions Liberals“ („A szabadelvű keresztények és más liberális vallásos gondolkodók nemzetközi kongresszusa“) háború utáni első gyűlését a múlt év augusztus 29—31. napjain tartotta Leyden városban, a történelmi egyetem falai között. Az 1913-ban Párisban tartott kongresszus után ez volt az első alkalom, mikor a világ szabadelvű vallásos gondolkodói a Globus minden pontjáról összegyűltek, hogy közös programjukat s e szerencsétlen világ újjáépítésére vonatkozó terveiket megbeszéljék. Tizenkét nemzet képviselői vettek részt a kongresszus ülésein. A magyarságot Józán Miklós és dr. Csiki Gábor képviselték.

A gyűlés első napján a különböző nemzetek képviselői húszperces előadásokban ismertették a saját hazájukban levő állapotokat, hogy a kongresszus egy teljes képet nyerhessen a világban folyó vallásos és más társadalmi mozgalmakról.

A gyűlésezés további folyamán Lic Carola Barth, az ifjúsági mozgalmak egyetemes megszervezéséről, dr. Heering leydeni professzor pedig a modern társadalom erkölcsi alapköveiről tartott érdekes előadást, mely a gyűlés tagjai közt élénk eszmecsere-t indított be.

A kongresszus Leydenben ép a háború által teremtett világhelyzetre való tekintettel, munkájának új irányt szabott. Míg eddig inkább elméleti irányban dolgozott, most teljesen gyakorlati programot állított maga elé.

A kongresszus a jövőt illetőleg, az alábbi határozatot hozta Samuel A. Eliot, az amerikai Unitárius Társulat elnökének indítványára :

1. A kongresszus örömmel ismeri el az ifjúsági mozgalmak megszervezése céljából a Hollandiában felállított nemzetközi központi hivatalt, mely a szabad kereszténység gondolatától van áthatva s a kongresszus végrehajtó-bizottságát felhívja, hogy azt vállalkozásában segítse s igyekezzék minden képviselt államban hasonló intézményeket szervezni.

II.

Dr. Martin Rade marburgi egyetemi tanár indítványára :

1. A konferencia elégtétellel állapítja meg, hogy a modern teológia munkája a maga módszerével és eredményével az

orthodox konservatív egyházakban is érezteti már meg nem szüntethető hatását.

2. Felismeri a veszélyt, mely abban áll, hogy a mai ifjúság misztikus entuziaszta és szociális érdeklődésében a pusztá igazságkeresés hiányt szenved s ép ezért komoly feladatának ismeri e veszéllyel szemben, hogy szabad teológiai tudományos munkáját továbbfolytassa s annak leszűrt eredményeit ápolja.

3. A konferencia ebből a célból az egyházak összes szabadirányú elemeit szerves egységbe hozza, sőt még az egyházon kívülieket is, — főkép a protestantismus körében s megbízza a végrehajtó-bizottságot, hogy minden erre alkalmas lépést megtegyen, egyszersmint kijelenti, hogy a szabad kereszténységnek 1900. óta fennálló világkongresszusát e cél elérésére legfontosabb útnak tekinti.

4. A konferencia a szabadelvű kereszténységnek, mint a 16-ik századbéli reformáció szükségszerű következményének történelmi föladatát a következőkben látja :

a) Képviseljen az egy tiszta, minden dogmai megkötöttségtől és szűklátókörűségtől megszabadított hitfogalmat.

b) Propagálja azt az internacionális és interkonfesszionális akaratot, mely Isten gyermekeit a szeretet által egy nagy közösségbe olvasztja.

5. Anélkül, hogy a konferencia a maga tevékenységét bármiben is korlátozni akarná, az legközelebbiről és különöskép a protestantismus szolgálatában áll.

Célja: Az összprotestantismus, melynek keretén belül a liberalismusnak elismert és döntő jelentősége van.

6. Fontos a szabad teológiai tudomány segítségére sietni, főkép az elszegényedett országokban :

a) Fialat tudósok támogatása által, hogy tudományuknak élhessenek.

b) Irodalmi termékek (könyvek, folyóiratok) támogatásával.

7. A szellemi érintkezést máskép kell ápolni, mint eddig. Az időszaki sajtó kölcsönös megnyitása és fölhasználása szükséges az országhatárokon túl is . . .

III.

M. le Pasteur P. Teissonnière, brüsszeli lelkész indítványára :

A konferencia teljes készséggel hozzájárul minden olyan törekvéshez, mely a nemzetek közti jogviszony helyreállítására és fenntartására s továbbá a jövőre minden háborús lehetőség kizárására irányul.

IV.

Rev. E. R. Shippen, bostoni lelkész indítványára :

Mínthogy a szellemi vezetés mindig elsőrangú szükség s különösen ma az idők legnagyobb követelménye s mínthogy a

gyakorlati lelkészség ép ily szellemi vezetéstől függ, a kongresszus úgy a maga egészében, mint tagjai útján komoly törekvést fog kifejteni abból a célból, hogy a szabadelvű keresztény lelkészi hivatás számára propagandát fejtsen ki, intelligens és karakteres ifjú embereket és nőket toborozván, s megértetvén velük, hogy a szabadelvű lelkész hivatal az emberiség szolgálatára a legjobb alkalom.

Mindig emlékezetes marad a gazdag programban a kongresszusnak augusztus 29-én este a Remonstránsok templomában tartott istentisztelete, melyen erről a közös textusról: „Álljatok szilárdan a szabadságban, mellyel Krisztus szabadokká tett titeket”. Professor Rade német, Pasteur Teissonnière francia és dr. Gow angol nyelven mondott értékes beszédet.

A kongresszus utolsó napján a szabad gyülekezet (Vrije Gemeente) templomában tartott értékes összejövetelt.

A jövőre a kongresszus minden lehető eszközt alkalmazni fog, hogy a különböző országok szabadelvű egyházainak érdekeit illetékes helyeken megvédje. A kongresszus elhatározta, hogy a felvilágosult keresztény gondolat propagálására angol, francia és német nyelven negyedévenként egy-egy folyóiratot ad ki.

A távozó Mr. R. D. Holt liverpooli hajótulajdonos helyébe a következő évre dr. Roessingh, a vallásfilozófia tanára a leydeni egyetemen, választatott meg.

A szellemi meggazdagodás feledhetetlen napjai voltak a Leydenben töltött napok. A világ minden részéből összegyülekezett képviselők azzal a reménnyel tértek vissza hazájukba, hogy a szabad keresztény gondolat képes lesz e szerencsétlen világ újjáépítésének munkájában eredményes missziót végezni.

Dr. Csiki Gábor.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Varga Béla: Gondolatok a nevelés tan értékelméleti megalapozásához. Szeged, 1922. 37—74 ll. (Acta Universitatis I. 2.)

Szerző 37 oldalon négy fejezet alatt fejti ki gondolatait és pedig:

I. fejezetben megállapítja, hogy a nevelésnek értékelméleti beállítása jelentős mozzanat a paedagogia történetében. Jelentősége azonban nem abban áll, hogy a nevelés célját értékelméleti módon sikerül megállapítani, hanem sokkal inkább abban, hogy a növendék lelki kifejlődését lehet és kell az értékfejlődés sorozatába beállítani. Így közelebbről az érzés, értelem és akarat irányában jelentkező lelkimegnyilvánulások a lélek önkifejlődésének tényeképpen jelentkeznek s helyes nevelés mellett az értékfokozatokon keresztül a nevelés céljának megközelítése felé haladnak (v. ö. 67 l.), ami nem egyéb, mint az erkölcsi akarat (52 l.) létesítése. (v. ö. 64 l. erkölcsi jellem.)

II. Fejezetben az értékelés mibenlétét iparkodik — gazdag forrás tanulmányok alapján — megállapítani s azt egyfelől az önfenntartás egyetemes feltételének mondja s törvényeiben pedig az önkifejtés normáit ismeri fel. Bizonyos fejlődési tendencia van a lélek mélyén, mely sajátos benső törvényszerűséggel vezet az egoizmustól az altruizmusig.

III. Fejezetben az értelmi fejlődéssel, az intelligencia kialakulásával foglalkozik, melyet szoros viszonyba hoz az erkölcsi érték fogalmával, amennyiben az intelligencia erkölcsi tartalma adja a nevelés szempontjából az igazi értéket. Megállapítja a többek közt a gyermeki lélekben a kialakulással kapcsolatban 1. az illuzió, 2. a phantazia, 3. az objektív értelem fokát. E harmadik fokon lép be az oktatás a nevelés egészébe.

A IV. Fejezetben az erkölcsi akarat fejlődését vizsgálja alaposabban. Ezt mondja egy helyen: „Ez az ontologico-axiologiai sorozat, melyet a psychogenesis tényei mutatnak, azonban megtanított egyuttal arra, hogy a fejlődés legmagasabb stádiuma az öntudatos akarat, melyhez ha hozzácsatoljuk, mint tartalmi vonást, a jó értékeszméjét, megkaptuk az erkölcsiséget, mint a lelkifejlődésnek s így a nevelésnek is egyetlen célját. (67 l.)

E kis tanulmány sokkal nagyobb horderejű, semhogy ilyen röviden kellőképpen értékelhetnők s fölmutathatnók előnyeit s esetleges hiányait. Általában éles szemmel fogja meg szerző

a problémák lényegét. Olyan munkát végzett, melyet közelről sem lehet figyelmen kívül hagynia annak, aki a nevelés értékelméleti kérdéseivel komolyan foglalkozni óhajt. Egy pár észrevételt azonban el nem hallgathatok: a nevelés céljának megállapítását, mivel nem számol a vallás kérdésével, hiányosnak gondolom. A növendék (ember) társas volta nincsen kellő figyelembevétel sem az értekezésben, sem idézett forrásaiban s így inkább az *egyéni* van a hangsúly. A II. fejezetben az *önfentartás* és *önkifejlés* fogalmával kapcsolatban megjegyzem, hogy én az elsőben látom a kultúra gyökerét s a másodikban pedig a műveltség (civilisatio) alapját.

E derék munkát melegen ajánljuk olvasóinknak.

Dr. Kiss Elek.

A jelenkor szellemi válsága. Kritikai útmutató. Irta: Dr. Tavaszy Sándor. Kolozsvár, 1923. Minerva kiadás. 64. lap.

A mű célja vizsgálni korunk kulturális, illetve szellemi életének azon irányait, melyek a fejlődés normális menetét hátráltatják és megakadályozzák. Ilyen „válságokat” lát a szerző a vallás, a filozófia, a művészi alkotás és a tudományosság világában. Mindezekre azonban nem tér ki külön-külön, hanem négy jellegzetes szellemi mozgalmat tárgyal behatóan u. m. az irracionalizmust az okkultizmust, a Tagore-féle orientalizmust és az Einstein féle relativizmust s ezek okainak és következményeinek gondos vizsgálása közben fényt vet mai életünk nagy „válságaira”.

A fejtegetéseket a világos és szabatos előadás és könnyedség teszik élvezetessé és tanulságossá. Különösen érdekesek azok a szakaszok, melyek a keresztény vallásosságnak napjainkban érezhető krízisére vonatkoznak. Szerző a szakirodalom alapos ismeretével mozog e téren s élesen mutat rá azokra a „résekre”, amelyeket a keresztény kultúra „elkülsőiesedése” az európai ember lelkén ütött s így fogékonytá tette idegen szellemi áramlatok befogadására és propagálására. Érdeme, hogy megállapításai mindig higgadtak és tárgyilagosak s így megbízható kalauz a tárgyalt irányok értékének megítélésében.

Úgy tudjuk, hogy e fejtegetések a ref. theologia által rendezett lelkészi továbbképző tanfolyamon adták elő. Ha úgy van, akkor a szerző igen jó példát adott, hogy miként lehet röviden és rövid idő alatt tartalmas, könnyen érthető s egy lelkészre nézve nélkülözhetetlen tájékoztatót adni a mai élet egy s más szellemi mozgalmának megértéséhez. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. Ára 20 leu.

Varga Béla.

Dr. Makkai Sándor: „Ird meg, Amiket Láttál.” Beszéd, elmélkedések, előadások. Cluj—Kolozsvár. 1923. Minerva. 185 l. Egy mélyen szántó, az életet és eseményeket nyitott szemmel vizsgáló vallásos léleknek a gondolatai állanak előttünk e

műben. Nagy részük egyházi beszéd alakjában jelenik meg és egy-egy súlyos problémát állít előnkbe. Az egyházi beszéd pedig céljánál és hivatásánál fogva nem igen alkalmas nagyobb problémák fölvetésére és megoldására, amire inkább a tudományos értekezés hivatott. De e mellett felfogásunk szerint nagyobb hiba az, hogy a problémák megoldásánál csaknem mindig érzetletileg dogmatikus felfogását s a biblia egyes helyeinek szimbolikus értelmezésével, nem azt hámozza ki, ami bennük van, hanem a maga gondolatait igyekszik belemagyarázni. Így pld. a „Judás” című elmélkedésben Jézus halála ugy van beállítva, mint az „isteni végzés szükségképeni következménye” (91 l.) s Judás pedig a „drága halálnak az eszköze.” Vagy pedig a „Százados” című, különben igen szép lélektani megfigyeléseket és találó korrajzot nyújtó bibliamagyarázatban a századosnak Jézussal folytatott beszélgetéséből azt állapítja meg, hogy az a százados Jézust mindenható „Istennek” hitte. (110 l.) Sőt tovább menve azt állítja, hogy „keresztény voltunk *egyetlen* kriteriuma ez: mit látunk a Krisztusban?” Embert vagy Istent? „Keresztyének csak az utóbbi esetben vagyunk és lehetünk.” (112 l.) S még merészebben mondja, hogy „igazi és önértékű erkölcsiség kizárólag csak a Jézus Krisztusba vetett hitből fakadhat.” (113 l.) T. i. abból a hitből, amely Istent lát a Krisztusban. Mintha Jézus nem a szeretetet tette volna tanítványainak ismertető jegyév. És Pál apostol is nem ezt mondaná: „Ha egész hitem volna is, úgy annyira, hogy a hegyeket elvinném helyökről, ha szeretet nincs bennem semmi vagyok.” I. kor. XIII. 2. És ugyancsak ő nem a szeretetet tette volna a legnagyobbá. U. o. 13. v. Így magyarázza bele Kajafás híres mondásába a helyettes elégtétel tanát. (134. l.) Ezeket az idézeteket szaporíthatnók annak igazolására, hogy az író a maga dogmatikus felfogását miképpen igyekszik a bibliába belevinni. Ebből aztán az következik, hogy érvelése mesterkélten erőltetett. Bizonyos szkolasztikus módszer vonul végig a legtöbb dolgozaton. Ez a módszer a beszédek külső alakján is meglátszik. Így az 50. lapon az „Ember alacsony-sága és Dicsősége” a 68. lapon az „Életöröm” c. beszédek részei 3—4 altételre oszlanak, ami az áttekinthetőséget zavarja.

De ahol a dogmák nem kötik meg a gondolatait, ott magasan szárnyal s önkénytelenül is magával ragad, mint a „Gazdag ifjú”-ról szóló ifjúsági istentiszteleten mondott beszéd, ámbár itt is a sok altétel zavarólag hat; vagy pedig „Hol van a te Istened” című adventi beszéd, amelyben az Isten után vágyakozó lélek mesterei rajzát adja. Ez áll különösen az Erdélyi Magyar irodalomról és a Bethlen G. öröksége című előadásban a magyar ifjúság neveléséről mondott részben, hol eszményi magaslatocon jár, hová mi is szívesen követjük. Különben igen érdekes, hogy mit ért az író Jézus istenségén. Érti „a láthatatlan Isten lelkének emberi életben való áldott megjele-

nését, kegyelmes lehajlását, megváltó kiadását, magához emelő atyai szerelmét." (112 l.) Ez pedig előnyére legyen mondva, messze van a niceai hittvallástól. A gondolatokban gazdag és termékenyítőleg ható művet olvasóink figyelmébe ajánljuk.

V. A.

Márkos Albert, a kolozsvári főgimnázium tanára az V. g. o. részére latin tankönyvet írt, melyet a „Minerva” részvénytársaság adott ki. A tankönyv helyes módszerével a szakkörök teljes megelégedését érdemelte ki, úgy hogy Márkos megbízást kapott a VI. g. o. részére is a megfelelő tankönyv megírására. Gratulálunk.

„Unitárius Szószék”. Szerkeszti: Ürmösi József. XV. kötet. 1—4. sz. Az U. Sz. 1922. évi folyama anyagi okokból 1 füzetben jelent meg. Így is elismerés illeti Ürmösi József lelkes szerkesztőt, akinek erélyes föllépése tette lehetővé, hogy az egyet. unitárius lelkész kör ezen folyóiratában a folytonosság fenn ne akadjon. A jelen füzet különös gonddal van szerkesztve.

„Vasárnap Délután”. Szerkesztik és kiadják: Balázs Ferenc és Szentiványi Sándor. 1 füz. Ára 2 leu. Új vállalat, amely igen nemes célt tűzött maga elébe. A püspök úr ajánló szavai után novellák, elbeszélések ismeretterjesztő olvasmányok vannak benne a köznép számára. Csak nehogy teológus ifjainknak ilyen irányú működése akadályul szolgáljon komoly tanulmányaik végzésében.

„Evangelikus Néplap”. Egyh. és isk. időszakos lap. III. évf. Szerkeszti: dr. Fritz László, Klvár, Wesselényi-u. 11 sz. Egyes szám: 2 leu. Igen élénken szerkesztett, tartalmas lap, mely gazdag hirszolgáltatásával a legnagyobb figyelemre érdemes.

KÜLÖNFÉLEK.

Az U. I. T. választmányi ülése. Az U. I. T. 1923. február 12-én választmányi ülést tartott, amelynek főtárgya a K. M. anyagi biztosítása volt. A nyomdai és papir áraknak rohamos, szinte útólérhetetlen emelkedése ugyanis azt eredményezte, hogy az előfizetési és pártoló díjak megközelítőleg sem fedezik a kiadás költségeit. Az U. I. T. mint kezdő egyesület szintén nincsen abban a helyzetben, hogy a folyóirat fenntartására nagyobb áldozatokat hozzon, amelynek számadását a különböző pályadíjak amugy is megterhelik. Az egyháztól a múlt évre kapott 5000 leu segély sem nyújt elég biztosítékot az anyagi nehézségek leküzdésére. Ilyen viszonyok között ismét a lét és nem lét kérdése előtt állottunk. A választmány egy értelemmel úgy döntött, hogy a folyóiratot mindenestre fenntartja, mert hisz arra a mai időben, amikor annyira elvagyunk zárva minden irodalmi forrástól, még fokozottabb mértékben szükség van. Azonban tekintettel a súlyos anyagi körülményekre, csak három havonként három ívnyi terjedelemben jelenteti meg s előfizetési árát 60, a pártoló díjat pedig 100 leuban állapította meg. Hisszük, hogy olvasóink és előfizetőink megértik a kényszerhelyzet szülte, emez ideiglenes változtatást s nem csak az előfizetéseket pontosan beküldik, hanem újabb pártolók és előfizetők gyűjtésével a további fennmaradást lehetővé teszik.

Egyházi reformok. Az élet fejlődik s átalakítja az intézményeket is. Az idő hatalma, mint a víz ereje az erős sziklakat, úgy kikezdi a multak minden alkotását. Az emberek látása tisztul, szabadságvágya fejlődik, érvényesülési törekvése erősödik s mint a csira a legkeményebb burkolatot, úgy fészíti szét az útjában álló akadályokat. Tudományban és művészetben, társadalomban és politikában, vallásban és egyházban egyaránt megköveteli a maga jogait az élet és fejlődés. A történelemben ott következtek a legnagyobb katasztrófák, ahol a mesterségesen alkotott külső intézmények a lélek istenadta jogait föltartóztatni akarták érvényesülésükben. A forradalmak, a társadalmi harcok, politikai megrázkódtatások mind ennek az összeütközésnek a következményei. Éppen ezért ott, ahol ezeket a kisebb-nagyobb veszéllyel járó megrázkódtatásokat kerülni akarják, nem zárják el a nap életadó világosságát a fényt szomszjúhozó s élettől dagadó csiráktól, hanem a lassu fejlődés útjait megtisztítatni és egyengetni igyekeznek. De amilyen veszedelmes lehet az érvényesülni akaró élet visszafojtása, éppen olyan, sőt nagyobb kár származhatik abból, ha az élet csiráit védelmező burkolatokat idő előtt erőszakkal törjük fel vagy pedig az idő zordonságára nem figyelve, helyezzük el gyöngö palántáinkat. Szóval a mesterkéltséget, az „idő teljessége” előtt való

reformokból több kár, mint előny származhatik s akárhányszor végromlást eredményezhetnek. Semmiféle reform sem lehet öncél, hanem eszköz a jobbnak kifejlesztéséhez. Amiért valami régi, nem szükségképpen rossz. Sőt az idők patinája akárhányszor különös értéket kölcsönöz az intézményeknek. Jézus szerint is az okos gazda, hoz elő „ót és ujat” az ő éléstárból. A multnak egyetlen pillérét sem szabad bántanunk addig, amíg jobbat és erősebbet nem állithatunk helyébe. Ahol pedig csak holmi vakolat-hiány mutatkozik, ott kár volna az idők viharait kiállott oszlopok megbolygatása. Ami régi, az nem szükségképpen rossz s viszont ami új, az se mindig jó. Ilyenszerű gondolatok foglalkoztatnak bennünket most, az egyházi nagy reformbizottság összehívásának előestéjén.

Felolvasások Kolozsvárt. Az U. I. T. és a D. F. E. a folyó évben is felolvasásokat tartott vasárnap délutánonként a kollegium disztermében, a püspök úr elnöklete mellett. Felolvastak: *dr. Boross György* 2 alkalommal. Először az ótestamentum köréből vetített képekkel, másodsor Renan Ernőről emlékezett meg. *Pálffy Márton* szintén 2 alkalommal egyházi énekeket mutatott be. *Gálfi Lőrinc* az új szövetség köréből s különösen Jézus életéről vetített képekkel. *Vári Albert*: „Az ember a történelemben” címen. *Dr. Gál Kelemen* az „Együttes nevelésről” (coeducatio) és *dr. Csiki Gábor* az amerikai hitrokonaink egyházi és társadalmi életéről. Minden alkalommal *Útő Lajos* vezetésével énekszámok és szavalatok tették élénkebbé a délutáni felolvasásokat. Szavaltak: *Szentiványi Sándor*, *Lőrinczi Géza* teológusok és *Kiss Berta*. Ezeket követőleg a húsvét előtti istentiszteletek folytak ugyanazon helyen és időben, amelyeken egyházi beszédeket mondtak: *Keresztesi Dénes*, *Vári Albert* és *Orbán Lajos*. A közönség meleg érdeklődéssel kísérte mind a felolvasásokat, mind az istentiszteleteket.

Az U. I. T. szakosztályi felolvasásai. Az U. I. T. a folyó évben megkezdte a szakosztályi felolvasásokat, ahol már eddig *dr. Borbély István* Pál apostol teológiájáról tartott nagy készületségre és mély tanulmányra valló felolvasást, amellyel egy részét mutatta be azoknak az előtanulmányoknak, melyeket az Unitárius hitelvek történetének a megírásához végzett. Egy más alkalommal *dr. Varga Béla* „A logikai érték problémája” című művéből mutatott be érdekes részleteket, amely mű különben a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában rövidesen megjelenik. Mindkét esetben a felolvasásokat élénk eszmecsere követte, amelyek ha folytatódnak, szép eredményt szülhetnek tudományos irodalmunk föllendítésében és irányításában.

Hankinson Frigyes unitárius lelkész, ki az arra szoruló unitárius testvéreinket támogatta Budapesten, a magyar vöröskereszt érdemkeresztet kapta annak jeléül, hogy a kormány is hálás emberszerető munkájáért. Ugyanő szép Petőfi-tanulmányt és általa fordított Petőfi-költevényeket olvasott fel

Győrt, utalva azon nagy értékekre, melyek többé nem egy nemzetnek, hanem immár az egész világnak értékei. Petőfi az emberiségé. Ugyancsak Hankinson a „Christian Life” 1923. jan. 26. számában Petőfiről igen szép méltató cikket irt.

A világ reménye az ifjuság lelke. Január 14. minden amerikai unitárius templomban az ifjuság vasárnapja volt. Az országos alapon is megszervezett „Fiatalság Vallásos Egyesülete” irányítása mellett a vasárnap d. e.-ti istentiszteletet minden egyházközségben az Egyesület kiválóbb fiai és leányai látták el. A cél az volt, hogy a fiatalságnak az egyház életében ilyen módon is aktív szerepet adván, bennük a vallásos érzületet erősítsék s az egyházhoz való ragaszkodást még nagyobbá tegyék.

Közvetlen január 14-ikét követőleg az Egyesület egy országos kampányt indított be az alábbi céllal: 1. Minden egyházközségben szerveztessék fiók egyesület s azoknak egy, két képviselője jelenjék meg a májusi országos konferencián s a Isles Shvals-on tartandó júliusi gyűléseken, hol közös és egyetemes programot fognak megállapítani az ifjuság vallásos érzületének mélyítési céljából. 2. A meglévő fiókegyesületek megerősítése. 3. A vasárnapi iskola munkájában tevékeny részvétel. 4. Az egész ország Unitárius egyetemi hallgatóinak egy táborba való toborzása s a rokonérzésű külföldi egyetemi hallgatók egyesületeivel összeköttetés és ko-operációs viszony teremése. 5. A templom látogatás elevenebbé tétele az ifjuság között. 6. Az ifjuság részvétele az egyházközségek életének irányításában. 7. Istentiszteleteken való aktive részvét s az ifjuság vallásos érzületének külső kifejezése a napi életben. 8. Az Unitárius világnézet megismertetése és propagálása az ifjuság körében. Az ifjuság vallásos életének gazdagítása és mélyítése.

Érdekes statisztika. Az Amerikai Unitárius Világiak Szövetsége országos kampányt indított azzal a céllal, hogy a templomlátogatást általában elevenebbé tegye. Az egyházközségeket A., B. és C. csoportba osztja a szerint, hogy melyik egyházközségben aránylag percentekben kifejezve mekkora volt a templomlátogatók száma s az eredményről szóló táblázatot vasárnapról-vasárnapra az ország minden részében leközlík.

A „Vasárnap Délután” szerkesztői kéri azon lelkészeket és tanítókat, akik a nekik küldött példányokkal még nem számoltak el, hogy azt most már rövid időn belül sziveskedjenek megtenni, hogy a nyomdaköltségeket fedezni lehessen.

Elhunytak : *Gaál Domokosné*, szül. *Gálfy Jolán* 41 éves korában Kövenden. — *Dr. Hilibi Haller Gusztáv* Kolozsvár volt polgármestere 50 éves korában február 20.-án Kolozsvárt, kiben az unitáriusok áldott lelkü nagyasszonya: *Özv. Haller Rezsőné* utolsó fiát temette el. — *Bölny Vilmosné*, szül. csókfalvi Faluvégny Vilma 41 éves korában márc. 5-én Székelyudvarhelyen, — *Nagyajtai Péterfy Áron* 74 éves korában márc. 6.-án Homoród-Almásán.